

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ОПІКУНСЬКИМИ
СІМ'ЯМИ»**

Виконала студентка 2 курсу

групи 8.2318-сп-1з

спеціальності 231 – соціальна робота:

соціальна педагогіка

Козієнко Оксана Сергіївна

Керівник: кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціології, психології

та гуманітарних дисциплін

Криворізького факультету Потопа К. Л.

Науковий консультант: кандидат педагогічних

наук, доцент Пономаренко О. В.

Рецензент: _____

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 97 с., 2 таблиці, 9 рисунки, 94 джерела, 4 додатки.

Об'єкт дослідження – опікунські сім'ї.

Предмет дослідження – основні напрями та зміст роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями в аспекті забезпечення їх ефективного соціального захисту.

Мета дослідження – дослідити та охарактеризувати основні форми і напрямки роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями.

Методи дослідження: теоретичний аналіз джерел, спостереження, інтерв'ювання, опитування, вивчення особових справ, стандартизовані самозвіти, анкетування.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що досліджено та висвітлено теоретичний аспект роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями. А саме розглянуто причини виникнення проблем та категоріальний апарат.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати проведеного емпіричного дослідження можуть використовуватися фахівцями-практиками, соціальними працівниками та науковцями для вдосконалення алгоритмів співпраці соціального педагога з опікунськими сім'ями. Напрацьований матеріал можна застосовувати при викладанні спецкурсів, при написанні посібників, а також в подальших наукових дослідженнях. В роботі розроблені рекомендації щодо мотивації сучасного українського суспільства брати під опіку дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Галузь використання: загальноосвітні школи, служби у справах дітей, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, ювенальна превенція.

ОПІКУНСЬКІ СІМ'Ї, ДІТИ-СИРОТИ, ДІТИ ПОЗБАВЛЕНІ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ, СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД, СОЦІАЛЬНИЙ ПАТРОНАЖ.

Summary

Oksana Kozienko. The work of the social pedagogue with tutelar families.

The graduation work consists of the introduction, 2 chapters, conclusions, a list of literary sources (94 positions, 6 foreign origin), appendices on 21 pages. The volume of qualifying work folds 126 pages, 97 from them is text of text. There are 2 tables and 2 illustrations.

Qualifying work is devoted to the study of base aspects of work of social pedagogue with tutelar families and key problems into that tutelar family runs in modern normatively-legal space. Empiric research of readiness of guardians is carried out to realization of the guardian's duties. Key difficulties of cooperation of tutelar families are certain with social institutes. Directions and maintenance of work of social pedagogue are described with tutelar families, the certain measures of realization of socialpedagogical accompaniment of tutelar families offers.

A research object is tutelar families.

The subject of research is basic directions and maintenance of work of social teacher with tutelar families in the aspect of providing of them effective social protection.

Research aim is to investigate and describe basic forms and work of social pedagogue assignments with tutelar families.

The tasks of research are:

- to present the definition and to describe the institute of tutelary family as the most widespread form of caring about orphaned children and the children confined paternal caring;

- to consider base models, forms and methods of socialpedagogical accompaniment of tutelar families and legislative providing of domestic forms of caring about children-orphaned and the children confined paternal caring;

- to define typical social and pedagogical difficulties tutelar families run into that;

- in accordance with a hypothesis to carry out empiric research of features of work of social teacher with a guardian;

- to work out recommendations in relation to perfection of the system of work of social pedagogue with tutelary families and popularization of this form of caring in society with the aim of increase of amount of persons interested to take under guardianship children that remained without parents or paternal caring. Chapter 1. "Theoretical principles of social work with tutelar families", contains general description of tutelar family as forms of caring about orphaned children and confined paternal caring; theoretical research of social and pedagogical difficulties tutelary families run into that is expounded in a division; the domestic and western models of socialpedagogical accompaniment of tutelary families are analysed; results over of study of the legislative providing of domestic forms of caring are brought about children-orphaned and confined paternal caring; the features of organization of socialpedagogical work are considered with tutelary family, forms and methods of social accompaniment of tutelary families.

Chapter 2. "Empiric research of basic work of social pedagogue assignments with tutelary families" contains description of organization, procedure, treatment and interpretation of results of empiric research of readiness of guardians to realization of guardian's functions, features of domestic education in tutelary families, specific of cooperation of tutelary families with social institutes. In particular the process of selection and maintenance of methodologies of research of tutelary families that were used for verification of experimental hypothesis and fully answered the set forth task are reflected in the chapter 2, an analysis over of results of empiric research is brought, the most effective forms and methods of work of social pedagogue are certain with tutelary families, and also ways of perfection of socialpedagogical accompaniment of tutelary families.

The results of analysis of realizable empiric research can be drawn on by practical specialists-workers, by development workers and scientists for perfection of algorithms of collaboration of social pedagogue with tutelary families. The turned out material can be applied at teaching of the special courses, at writing of manuals, and

also in further scientific researches. In-process the worked out recommendations in relation to motivation of modern Ukrainian society to take under watching over children-orphans and children confined of the paternal caring.

Keywords: tutelar families, children-orphans, to put confined paternal caring, social pedagogue, social accompaniment, social patronage.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ОПІКУНСЬКИМИ СІМ'ЯМИ.....	3 11
1.1. Загальна характеристика опікунської сім'ї як форми піклування про дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування.....	11
1.2. Типові соціальні та педагогічні труднощі, з якими стикаються опікунські сім'ї.....	17
1.3. Вітчизняні та західні моделі соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей.....	22
1.4. Законодавче забезпечення родинних форм піклування про дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування.....	36
1.5. Особливості організації соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю. Форми та методи соціального супроводу опікунських сімей.....	43
Висновки до першого розділу.....	49
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ОПІКУНСЬКИМИ СІМ'ЯМИ.....	51
2.1. Методика вивчення готовності опікунів до здійснення опікунських функцій, особливостей родинного виховання в опікунських сім'ях, специфіки взаємодії опікунських сімей з соціальними інститутами.....	51
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження. Визначення найефективніших форм та методів роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями.....	69
2.3 Шляхи вдосконалення соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей.....	82
Висновки до другого розділу.....	90
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98
ДОДАТКИ.....	107

ВСТУП

Період становлення незалежності України супроводжується появою та поглибленням значної кількості соціальних проблем. Стрімке зниження загального рівня добробуту, відсутність ефективної системи соціального захисту сімей, негативно позначаючись на соціальному та психологічному благополуччі цих родин, спровокувало збільшення кількості дітей, залишених без батьківського піклування при живих батьках. За останні 30 років значно знизилася якість виховання підростаючого покоління, відбулося погіршення морально-психологічного клімату як в українських родинах, так і в суспільстві в цілому. Поява дистанції між дітьми та батьками, викривлення морально-етичних норм, руйнування соціальних зв'язків, економічна нестабільність, зростання народжуваності дітей з патологіями – все це призводить до загострення та поширення явищ бездоглядності та, як наслідок, соціального сирітства.

Станом на 31 грудня 2018 року в Україні на обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувала 70 491 дитина. Із них 22 126 дітей-сиріт та 48 365 дітей, позбавлених батьківського піклування.

У сімейних формах виховання – 64 709 дітей (опіка – 50 766, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу – 13 943). Щодо віку дітей-сиріт статистики не ведуть.

На обліку дітей, які можуть бути усиновлені, наразі перебуває майже 17 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З них близько 12 тисяч проживають у сімейних формах виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу). Ще понад 4,5 тисячі дітей виховуються в державних закладах різного типу [84].

Питання сирітства як соціального та психолого-педагогічного феномену досліджували: Л. Артюшкіна, О. Безпалько, І. Зверева, Н. Огреніч, А. Полянничко та інші [29].

Вивченню альтернативних форм державної опіки присвячені роботи Г. Бевз, Л. Волинець, А. Капської, Л. Тарусової, І. Трубавіної та інших. Разом з цим можна стверджувати, що на сьогоднішній день феномен опікунської сім'ї в науковій літературі вивчений недостатньо. Стрімкий розвиток сімейних форм соціального захисту дітей потребує переосмислення поглядів на опікунські сім'ї, дослідження особливостей їх функціонування, а також специфіки соціально-педагогічної роботи з опікунами у закладах освіти [89].

Сьогодні державою розглядаються можливості організації соціально-педагогічної роботи з опікунськими сім'ями, зокрема передбачений соціальний супровід таких сімей, який повинен здійснювати фахівець центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді або соціальний педагог загальноосвітньої середньої школи. Такий соціальний супровід включає тривалу допомогу щодо захисту інтересів та прав дитини, консультування з економічних, фінансових, медико-соціальних та психолого-педагогічних питань [21]. Ефективність соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю залежить від правильного вибору форм та методів роботи з ними, на вибір яких впливає кілька факторів: потреби дитини, емоційні зв'язки між дитиною та опікунами, педагогічний досвід останніх.

Актуальність проблеми та відсутність комплексних наукових досліджень, присвячених вивченню алгоритму дій спрямованих на вдосконалення роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями і стало причиною дослідження даної проблематики з метою продукування прогресивних ідей, що можуть сприяти вдосконаленню підготовки соціальних педагогів в Україні.

Об'єкт дослідження – опікунські сім'ї.

Предмет дослідження – основні напрями та зміст роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями в аспекті забезпечення їх ефективного соціального захисту.

Мета дослідження – дослідити та охарактеризувати основні форми і напрями роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями.

Гіпотеза полягає в припущенні, що ефективний соціальний захист опікунських сімей передбачає спрямованість зусиль соціального педагога на стимуляцію неформальної реалізації опікунами своїх основних обов'язків по відношенню до підопічних, оптимізацію процесу виховання в опікунських сім'ях, сприяння вирішенню протиріч між опікунськими сім'ями та соціальними інститутами, а також вдосконалення системи обліку опікунських сімей.

Відповідно до мети та гіпотези були визначені такі **завдання**:

- дати визначення та охарактеризувати інститут опікунської сім'ї як найбільш розповсюдженої форми піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розглянути базові моделі, форми та методи соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей та законодавче забезпечення родинних форм піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- визначити типові соціальні та педагогічні труднощі, з якими стикаються опікунські сім'ї;
- у відповідності до гіпотези здійснити емпіричне дослідження особливостей роботи соціального педагога з опікунськими;
- розробити рекомендації щодо вдосконалення системи роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями та популяризації даної форми піклування у суспільстві з метою збільшення кількості бажаючих брати під опіку дітей, які залишилися без батьків або батьківського піклування.

З урахуванням комплексного характеру мети дослідження та розв'язання окреслених у ньому завдань було використано комплекс методів теоретичного та емпіричного рівнів пізнання:

- теоретичні (для визначення сутнісних характеристик проблем опікунських сімей та шляхів профілактичної діяльності для популяризації опікунських сімей): аналіз літератури, узагальнення, порівняння, операціоналізація та інтерпретація понять, систематизація);

- емпіричні (для збору інформації щодо наявного рівня проблеми сирітства та виявлення соціально-педагогічних умов профілактики даного явища): анкетування, аналіз документів; статистичні методи обробки емпіричних даних, інтерпретація та узагальнення результатів дослідження.

Теоретична значущість дослідження полягає у тому, що досліджено та висвітлено теоретичний аспект роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями. А саме розглянуто причини виникнення проблем та категоріальний апарат.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що теоретичні висновки можуть використовуватися фахівцями-практиками, соціальними працівниками та науковцями для вдосконалення алгоритмів співпраці соціального педагога з опікунськими сім'ями. Напрацьований матеріал можна застосовувати при викладанні спецкурсів, при написанні посібників, а також в подальших наукових дослідженнях. В роботі розроблені рекомендації щодо мотивації сучасного українського суспільства брати під опіку дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 126 сторінок з якого 97 основного тексту. Список використаних джерел налічує 94 позиції.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОПІКУНСЬКИМИ СІМ'ЯМИ

1.1. Загальна характеристика опікунської сім'ї як форми піклування про дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування

В Україні з кожним роком зростає кількість дітей, які залишилися без батьківської опіки і піклування. Більшість з них потрапляє в різні заклади державної опіки, зокрема, у школи-інтернати. На сьогоднішній день в Україні існує достатня нормативно-правова база щодо захисту дитинства [28].

Але незважаючи на увагу держави до питань попередження соціального сирітства, тенденції до його зростання посилюються, а концепція суспільного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, вдосконалюється досить повільно.

Експерти відзначають, що навіть надмірна опіка вихованців інтернату з боку вихователів не забезпечує задоволення їх потреб у матеріальній і моральній підтримці. Найбільшими проблемами випускників інтернатів є неадекватна самооцінка, відсутність житла, спекуляція статусом сироти, проблеми адаптації в суспільстві та невміння витратити гроші [31].

Протягом останніх років державна політика спрямована на реформування системи інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та влаштування їх у сімейні форми виховання, з яких пріоритетними є усиновлення, опіка, піклування.

Така форма піклування для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування як опікунська сім'я передбачає встановлення опіки з метою забезпечення виховання дітей, які втратили батьків або залишилися без батьківської опіки, до досягнення ними повноліття.

Опіка та піклування над дітьми в Україні передбачає влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку, захисту їх прав та інтересів (72).

Опікуни несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, яка знаходиться під їх опікою так як є законними представниками інтересів дитини. Вони як законні представники зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, двічі на рік здійснювати повне медичне обстеження.

Опіка оформлюється переважно родичами дитини. Потрібно сказати що в кожній опікунській родині складається певна, не завжди усвідомлена та не завжди ефективна система виховання. Мається на увазі й розуміння цілей виховання, і формулювання його завдань, і більш-менш цілеспрямоване застосування методів і прийомів виховання, урахування того, що можна й чого не можна допустити відносно дитини. Психологами виділено 4 типи сімейних взаємовідносин, що є й передумовою й результатом їх виникнення: диктат, опіка, «невтручання» і співробітництво.

Диктат в родині проявляється в систематичному придушенні (переважно дорослими) ініціативи й почуття власної гідності іншого. Можна припустити, що в опікунських сім'ях даний тип виховання проявляється досить рідко у зв'язку з діяльністю органів соціального захисту, які здійснюють супровід родини [7].

Опікуни можуть і повинні висувати вимоги до своїх підопічних, виходячи із цілей виховання, норм моралі, конкретних ситуацій, у яких необхідно приймати педагогічно й морально виправдані рішення. Однак ті з них, які віддають перевагу авторитарним методам впливу, зокрема беззастережним наказам і насильству, часто зустрічаються з опором дитини, яка відповідає на психологічний тиск, надмірний примус та погрози своїми дитячими

контрзаходами: лицемірством, обманом, спалахами брутальності, а іноді відвертою ненавистю [7].

Гіперопіка в опікунських сім'ях проявляється в задоволенні всіх потреб дитини, надмірному оберіганні її від будь-яких турбот, зусиль і труднощів, приймаючи відповідальність щодо їх повного вирішення виключно і цілковито на себе. Нагальна необхідність формування активної особистості з різних причин (свідомо або несвідомо) ігнорується такими опікунами та відходить на другий план. Вони всіляко блокують процес серйозної підготовки їх підопічних до зіткнення з реальністю [7].

На визнанні можливості й доцільності незалежного існування дорослих від дітей, будується тактика «невтручання». Передбачається, що можуть співіснувати два світа: дорослі й діти. При цьому ні тим, ні іншим не слід переходити намічену в такий спосіб лінію. Найчастіше в основі цього типу взаємин лежить пасивність опікунів як вихователів [7].

Співробітництво як тип взаємовідносин у сім'ї припускає опосередкованість міжособистісних відносин у родині загальними цілями й завданнями спільної діяльності, якісною її організацією й високими моральними [7].

В процесі виховання своїх підопічних опікуни часто стикаються із труднощами, які не в змозі розв'язати самотійно. Саме тому опікунські сім'ї стають об'єктом соціально-педагогічної роботи соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, різноманітних позашкільних закладів, а також соціально-психологічних служб навчальних закладів різних типів, в яких дитина під опікою здобуває освіту. Варто сказати й про те що опікунам варто знати місце знаходження біологічних батьків, їхній соціальний статус і наскільки контакт з ними є небезпечним для дитини або наскільки вони здатні відновити виховання дитини. Опікуни пізнають дитину з усіма дрібними і великими потребами, духовними запитами. Завдання опікунів полягає, щоб виявити і сформулювати здорові матеріальні й духовні потреби дитини та домогтися такого розвитку

цих потреб і запитів, щоб у житті підопічного переважала потреба активної діяльності, метою якої є різнобічно розвинена особистість.

Врахування соціально зумовлених якостей дитини, особливостей становлення темпераменту, характеру, формування життєвих домагань, матеріальних і духовних потреб – усе це прискорює адаптаційний період її входження в нову сім'ю, допомагає досягти повного взаєморозуміння з опікунами та їхніми рідними дітьми (якщо вони є в сім'ї), дозволяє уникнути кризових ситуацій. Опікуни мають враховувати особливості розвитку, виховання та поведінки дітей, які потрапили в їхню родину. Чим меншого віку дитина, тим скоріше вона звикне до життя та правил нової сім'ї. Тому опікуни шукають шляхи за для контакту з дитиною, у котрої виробився рефлекс самозахисту. Самозахист у різних дітей з різних вікових груп проявляється по-різному: у мовчанні, грубоощах, втечах, маніпуляціях сльозах, істериках.

Завдання, яке стоїть перед опікунами та соціальним педагогом при входженні дитини у сім'ю та новий шкільний колектив – досягти прийняття нею правил і вимог життя сім'ї в яку вона входить, адаптувати її в опікунській сім'ї для відчуття дитиною своєї значущості у сім'ї, щоб вона за власним бажанням „потягнулася” серцем до нової родини. Процес адаптації дітей даної вікової групи, передбачає турботу опікунів про дитину догляд за нею та встановлення взаємного емоційного контакту (позитивні моменти: дитина не пам'ятає біологічних родичів, з якими вона пов'язана лише зовнішніми рисами та типом нервової діяльності; негативні: невідомо, як проходила вагітність біологічної матері, як проходили пологи, які хвороби та відхилення в розвитку можуть проявитися пізніше.

У віці від 3 до 4 років процес взаємної адаптації батьків-опікунів і дитини залежить від наявності близьких контактів із біологічними батьками до появи в опікунській сім'ї; рівня розвитку дитини, стану її психічного і фізичного здоров'я [12].

Важливим для опікуна постає усвідомлення його значної ролі в адаптаційному процесі, де він повинен замінити батьків та створити такі умови,

за яких адаптація дитини проходитиме в руслі розуміння, поваги, побудови якісно нових сімейних стосунків із орієнтацією на особистість дитини. Якщо діти виховуються з дідусем чи бабусею або, особливо, одним із них, то потяг дітей до своїх батьків буде достатньо сильним і тривалим. Якщо ж дитина виховується в повноцінній сім'ї (з молодими батьками та їх дітьми), то потяг до рідних батьків буде менш тривалим, а часом потреба в зустрічі з ними і зовсім зникне. Опікуни відзначають у дітей підвищене відчуття тривоги, незахищеності й самотності. Опікунам здається, що відповідно до віку, дитина повинна розмовляти, розуміти, що робиться довкола неї, адекватно на все реагувати, проте реально цього не спостерігається [77].

Якщо опікуни не зможуть відкрити собі шлях до серця дитини і встановити довірливі відносини, то посилюватимуться попередні негативні риси (агресивність, замкнутість, розгальмування) чи нездорові звички (злодійство, потяг до куріння, бродяжництва), а також мстивість, вимагання надмірної уваги або впертість; кожна дитина намагається власними силами захистити себе від несприятливих зовнішніх чинників [68].

У віці дітей від 5 до 7 років виникає необхідність змінювати небажану поведінку і заохочувати добру поведінку дитини. На початковому етапі батьки-опікуни намагаються прививати навички, принципи, риси характеру, які потрібні дитині для внутрішнього аналізу позитивних процесів і мети, прищеплення поваги до себе й інших; почуття відповідальності за стан справ у сім'ї і суспільстві; співчуття потребам інших людей [77].

Позитивні сторони: процес адаптації в більшості випадків не є надмірно тривалим і складним; спостерігається тенденція до встановлення доброзичливих і довірливих взаємостосунків; негативні: дитина ще пам'ятає окремі епізоди зі свого минулого життя, з життя родичів та інших людей, що можуть негативно позначитися на її свідомості й поведінці; періодично спостерігаються зриви в поведінці, у ставленні до ближніх [70].

Опікуни дітей 8-11 років (якими не є родичі) до рішення про взяття дитини під опіку прийшли з власних бажань та переконань, внутрішньо готові бути

опікунами, люблячими батьками, психологічно готові до можливих труднощів та розуміють складність і важливість свого кроку як для своєї сім'ї, так і для дитини, особливо, коли мова йде про дітей із вадами фізичного та психічного розвитку. Опікуни дитини (родичі) погодилися на опіку дитини під тиском певних життєвих обставин (смерті близьких родичів чи власних дітей, позбавлення батьківських прав чи ув'язнення) з почуття милосердя, жалю, родинної єдності, кровної спорідненості щодо дітей, позбавлених батьківської опіки. Основна мотивація взяття дитини під опіку є бажання залишити дитину в родині. Далі спостерігається усвідомлення власної спроможності щодо можливості бути опікуном та іноді неадекватним уявленням про сам процес опіки з його складнощами, конфліктними ситуаціями, багатьма протиріччями, без розуміння основних труднощів процесу виховання, становлення та соціалізації дитини в сучасних умовах. Тут очевидно може проявлятися відсутність взаєморозуміння, поваги дитини до опікуна і навпаки, повна виховна неспроможність опікуна впливати на підопічного тощо; несумісність поглядів на цінності життя; невідповідність між дитячими прагненнями та можливостями опікунів; авторитарний спосіб виховання. Позитивне: дитина самостійна й не вимагає багато часу для догляду, незалежна й працелюбна; може оцінити бажання замінити їй біологічних батьків; стосунки складатимуться вдало, якщо є психологічна сумісність; негативне: буває важко пристосуватися до особливостей поведінки, звичок, рис характеру, які вже певною мірою встановлені, прийняти дитину такою, якою вона є; якщо їй щось не подобається, дитина може „проявити характер” не в кращому розумінні.

Ускладнення стосунків між дорослим та дитиною відбувається у віці дітей 12-15 років, коли пробуджується інтерес до власного „Я”, його коренів. Між дорослими і дітьми з'являється відчуження, втрачається щирість, довіра у взаєминах. Часто підлітки стороняться опікунів, у них є свої таємниці; вони намагаються спробувати все, щоб утвердити своє дорослішання: палити, вживати алкоголь, лайливі слова, грубіянити [70].

Адекватна адаптація дитини і опікунів виникає тоді, коли обидві сторони розуміють, що певні таємниці в дитини є і підліток достатньо самостійний для того, щоб визначитися, на якому етапі і з ким йому необхідно поділитися своїми проблемами. В опікунів, які постали близькими чужій дитині, доводиться виправляти помилки попереднього виховання і постає проблема не наробити нових помилок, керуючись чітким гуманним принципом – не зашкодити дитині [70].

1.2. Типові соціальні та педагогічні труднощі, з якими стикаються опікунські сім'ї

Соціальна послуга соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування – комплекс заходів, що передбачає допомогу у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного клімату в сім'ї, адаптацію дитини в нових умовах, створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у розвитку та вихованні, захист майнових, житлових та інших прав дитини, сприяння навчанню та розвитку дитини, допомогу у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, у створенні та забезпеченні умов для пріоритетного права дитини на усиновлення, підготовку дитини до виходу із сім'ї, в тому числі до самостійного життя.

На основі аналізу численних наукових досліджень Л. Артюшкіної, С. Бадори, І. Звереві, Г. Лактіонової, І. Комар та досвіду роботи можемо стверджувати, що особливості життєдіяльності сім'ї, в якій перебуває дитина під опікою, зумовлюються насамперед специфікою розвитку самої дитини, її особистісними якостями та характеристиками. Аналіз розвитку дітей означеної категорії свідчить про те, що відсутність у дитини батьків або її неприйняття батьками призводить до важких наслідків у становленні маленької особистості.

За свідченням психологів, у дитини з холеричним темпераментом виявляються агресивність, хворобливе честолюбство, швидке виснаження нервової системи, підозрілість, заздрісність; діти-сангвініки стають стриманими, обережними, поступливими, потайними, схильними до страхів і неврастенії; у флегматиків та меланхоліків розвиваються нерішучість, боязкість.

Ці відхилення у дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, часто закріплюються і важко піддаються корекції. Як правило, таким дітям властива стійка звичка до брехні, оскільки вони вимушені приховувати від інших людей правду про батьків, їх сварки, образи і побої. У той же час ці діти схильні наслідувати поганий приклад своїх батьків (якщо вони є) [11].

Ці особливості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, формуючись під дією хронічних негативних чинників бездоглядності та відторгнутості, глибоко «врастають» в структуру особистості дитини і важко піддаються корекції. Як правило, таким дітям властива стійка звичка до брехні, оскільки вони вимушені приховувати від інших людей правду про батьків, їх сварки, образи і побої. У той же час ці діти схильні наслідувати поганий приклад своїх батьків (якщо вони є) [3, 21, 43].

За даними численних наукових досліджень (Л. Волинець, Л. Гошовського, Т. Завгородньої, А. Капської), діти, які виховуються без піклування батьків, відрізняються рядом негативних особливостей, що супроводжують розвиток дитини на всіх вікових стадіях від дитинства до дорослого життя. Саме тому важливим аспектом життєдіяльності сім'ї, де перебуває дитина під опікою, є опікунське соціальне виховання. Мова йде про цілеспрямований процес взаємодії опікунів із вихованцями, прийнятими під опіку/піклування з метою забезпечення необхідних організаційно-педагогічних умов для розвитку, саморозвитку й самовдосконалення їх особистісних різнобічних якостей громадянина, сім'янина, трудівника, людини-творця [15, 20].

Разом з О. В. Водяною можна погодитися з думкою фахівців про те, що скерування дитини в сім'ю опікунів породжує безліч проблем психологічного, педагогічного та соціального характеру [11]. Прихід дитини в сім'ю приводить до формування нових відносин, перерозподілу сімейних ролей, виникнення нових прихильностей. А це означає, що пристосовується не тільки дитина, але й кожен член родини. Чим більше людей включено в цей процес, тим він складніший. Нерідко буває так, що поведінка дитини не збігається з очікуваннями опікунів та інших членів сім'ї, і тоді дитина вступає в конфліктні стосунки з ними. Таким чином, необхідною умовою успішної адаптації дитини-сироти до нової сім'ї є взаємна відповідність очікувань дитини та опікунів, а також усіх членів опікунської сім'ї між собою [35].

Проведені дослідження свідчать про те, що найчастіше причиною адаптаційних утруднень дитини є: особливості нервової системи та темпераменту дітей; специфічні риси характеру і низькі адаптаційні здібності, труднощі в спілкуванні, у поведінці; низька успішність у різних справах, відсутність авторитету з боку оточуючих, а також засвоєний минулий досвід життя і ціннісні орієнтації [38, 61].

Найважливішим показником адаптації дітей є прийняття ними свого минулого, позитивне ставлення до рідних батьків, колишньої сім'ї. Безсумнівно, що в опікунській сім'ї своїх родичів діти знають все про своїх батьків. На жаль, часто бабусі й дідусі прямо визначають поведінку своїх дітей (80%). Інші 20% дітей, особливо маленьких, не знають усієї правди і вважають, що батьки перебувають у відрядженні, заробляють гроші, тоді як насправді вони перебувають у місцях позбавлення волі або просто покинули дитину. Опікуни не намагаються підтримувати реальні стосунки дітей з їхніми батьками. Багато дітей самі не хочуть зустрічатися з батьками та ставляться до цих спроб негативно. Особливу групу складають сім'ї (8%), в яких опікуни з дитиною продовжують жити разом з батьками. У таких сім'ях соціальна адаптація дітей утруднена напруженою обстановкою, коли діти бояться своїх

батьків, відчують жорстоке поводження. Подібне сусідство стає значним травматичним фактором для дитини [3].

Важливо зрозуміти, наскільки дітям подобається жити в сім'ї опікуна. Майже 86% подобається жити в сім'ї, інші – незадоволені таким життям з різних причин. Більш прохолодно до опікунів похилого віку ставляться підлітки, які шукають собі авторитетних людей у своєму оточенні поза сім'єю. Ці проблеми згладжуються, якщо в сім'ї опікунів є більш молоді родичі: діти, тітки, дядьки тощо.

Результати численних наукових досліджень та досвіду практичної роботи свідчать, що в опікунських сім'ях існують і специфічні проблеми, які ускладнюють адаптацію дітей. Серед них – похилий вік опікунів, поганий психофізичний стан, матеріальні труднощі, неможливість отримати якісну освіту, розвинути здібності та інтереси. Не справляючись з вихованням, опікуни часто обирають гіперпротекцію і гіперопіку. Діти рано дорослішають і беруть на себе відповідальність за своїх старих опікунів. Напружені стосунки між опікунами та дітьми, відсутній нормальний емоційний контакт, часті сварки спостерігаються у 11% сімей. У 12% сімей стосунки відверто погані, мають місце скандали і навіть бійки. У багатьох сім'ях опікуни п'ють. Особливу групу дітей складають діти, які недавно передані під опіку і пережили смерть батьків. Опікуни не знають, як допомогти дитині, часто неправильними діями посилюють їх незадовільний психологічний стан [3].

Великий науковий і практичний інтерес представляє група неспоріднених опікунських сімей. Якщо родичі найчастіше беруть дитину під опіку від безвиході, від того, що незручно перед людьми, з жалю, то сторонні люди, як правило, хочуть допомогти дитині, зробити добру справу, усунути несправедливість. Такий тип мотивації передбачає прийняття більш старших дітей і не зовсім здорових. Означені мотиви допомагають легше впоратися з труднощами і проблемами, що виникають з дитиною. На жаль, у нашому суспільстві неспоріднена опіка ніяк не пропагується [11].

Вважаємо, що перебування дитини під опікою в сім'ї передбачає її адаптацію не тільки до сімейного життя, а ще й до соціального оточення сім'ї. Дуже важливо при цьому створити умови для адаптації дитини у школі або дитячому колективі, де вона буде перебувати (дитячий садочок, колектив позашкільного закладу), а також до сусідів.

Результати наукових досліджень та досвід роботи свідчать, що під час догляду та виховання дитини опікуни інколи переживають труднощі, які не в змозі розв'язати самостійно, тому опікунські сім'ї стають об'єктом соціальної та соціально-педагогічної роботи соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів. Означену роботу виконують, як правило, фахівці соціального супроводу, соціальні педагоги. При цьому вони виконують такі ролі: діагностичну (вивчення, аналіз та оцінка життєвого поля дитини, яка перебуває під опікою, оцінка результатів, досягнутих у процесі роботи); прогностичну (розробка плану розв'язання проблеми); організаторську (діяльність із забезпечення взаємодії всіх учасників та установ, задіяних до роботи з дитиною, яка перебуває під опікою); комунікативну (встановлення, продовження чи припинення необхідних професійних контактів, обмін інформацією); правозахисну (використання законів та правових норм для захисту прав й інтересів дитини, яка перебуває під опікою); превентивну (запобігання виникненню життєвих колізій у дитини, яка перебуває під опікою); коригувальну (конструктивні зміни в соціумі та системі життєзабезпечення дитини, яка перебуває під опікою); соціально-педагогічної роботи з сім'ями, в яких перебувають діти під опікою [11].

1.3. Вітчизняні та західні моделі соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей

У багатьох країнах терміни «педагогіка», «соціальна педагогіка», «соціальний педагог» взагалі не вживаються.

Згідно нормативних документів окремих країн і світового співтовариства, під опікою розуміється система відповідних заходів, що стосується в основному

дітей, які втратили батьків або знаходяться в ситуації відсутності такої опіки у власній родині, тобто в умовах бездоглядності чи безпритульності. Таким самим чином опіка трактується й стосовно старших членів родини, позбавлених турботи й допомоги з боку власних дітей. Це зауваження приводиться не випадково, оскільки в сучасній літературі, спеціально присвяченій проблемі опіки над дітьми в добу трансформації суспільного устрою, система опікунського виховання стала трактуватися дуже широко, аж до заміни шкільно-громадсько-сімейного виховання словами «опіка», «опікунська турбота», «опікунське виховання» [20]. Внаслідок цього не розглядаються специфічні особливості й можливості опіки у різнобічному формуванні особистості, а перекладаються проблеми опікунства на широкий спектр сімейного, шкільного і позашкільного виховання. Крім того, авторами таких підходів значна увага приділяється загальній опіці – так званім «різним формам допомоги і надання підтримки дисфункційним сім'ям», «явищу суспільного сирітства, коли простежується опікунсько-виховна слабкість і нездатність, характерна для багатьох сімей». У цих випадках застосовується така міра як поміщення дитини в заступницьку сім'ю або в опікунсько-виховні заклади (притулок для неповнолітніх, ясла для суспільних сиріт, будинки дитини соціального характеру, заклади материнської опіки над вагітними жінками чи молодими матерями, патронатну сім'ю тощо) [20].

Зокрема, в США існує програма допомоги сім'ям з дітьми на утриманні. Певні послуги, наприклад, захист дітей від домашнього насильства надаються безкоштовно всім категоріям населення. Крім того, в екстремальних ситуаціях соціальна служба бере на себе турботу про дітей, незалежно від рівня доходів сім'ї [80].

У США спостерігається зростання дитячих установ, створених комерційними компаніями. Найбільша з таких мереж – «Kinder Carey» – має більше 950 центрів в США і Канаді. Друга по значенню «Pty Academy» має 400 центрів в 24 штатах. Набувають значення послуги з догляду за хворою дитиною

для працюючих батьків. Ці послуги можуть надаватися вдома, наприклад, доглядальниця приходить додому («Мати в оренду» у Портленді) [80].

Широко розвинені в зарубіжних країнах Центри сімейного виховання і сімейної консультації. Робота в цих центрах має переважно психолого-педагогічний характер і її основна мета – допомогти сім'ям або подружжю, проблеми взаємин якого привели до порушень в поведінці і комунікабельності дітей і самих батьків. Основна форма роботи – бесіда, яка здійснюється виключно на добровільній основі. Практикуються і відносно нові форми соціально-педагогічної допомоги сім'ї: безпосередня участь соціального працівника в житті сім'ї, коли за добровільною угодою з клієнтом соціальні працівники спостерігають життя сім'ї в буденній обстановці. Свої спостереження фахівці обговорюють разом з членами сім'ї і разом шукають вихід з ситуації, що створилася. Ця робота досить складна, вона вимагає тривалої співпраці з сім'єю і можлива лише за згодою всіх членів сім'ї. Вона використовується в тих випадках, коли інші форми консультації і соціального обслуговування виявилися не дуже результативними.

Основною формою соціальної роботи із сім'єю є консультування. Сімейне консультування – це робота із сім'єю, зосереджена на проблемах внутрішньосімейних відносин. Вона здійснюється соціальним працівником, який має ступінь магістра, що отримав спеціалізацію в цій галузі. Головна мета спеціаліста з сімейного консультування полягає в тому, щоб допомогти встановити конструктивні взаємовідносини між членами сім'ї, що вимагає від спеціаліста нейтральної та об'єктивної позиції по відношенню до всіх членів сім'ї.

Робота із сім'ями та дітьми здійснюється в двох основних напрямках [34]:

I. Робота в домашніх умовах.

II. Робота за межами дому.

Робота в домашніх умовах включає в себе такі види послуг [34]:

- фінансова допомога;
- соціальний захист;

- сімейна терапія;
- денний догляд;
- ведення домашнього господарства.

Більш детально необхідно розглянути послуги із соціального захисту, які призначені для захисту дітей, з якими погано поводяться, або про яких не піклуються. Погане ставлення до дитини означає нанесення тілесних пошкоджень, опіків, зґвалтування або непосильна праця. Відсутність піклування передбачає байдуже ставлення по догляду за дитиною, що включає безпосередньо догляд, харчування, медичну допомогу.

Сімейна терапія – це надання допомоги в домашніх умовах сім'ям, які відчують різні види дистреса. Сімейний терапевт-професіонал намагається допомогти членам родини спілкуватися більш конструктивно та пом'якшити гостроту міжособистісних проблем.

У домашніх умовах надається така соціальна освітня послуга як навчання сімейному життю. Найчастіше темами таких занять є: вікові етапи розвитку дитини, психологічні особливості дітей, формування самоповаги, комунікативні здібності дітей, конструктивні методи виховання дітей у сім'ї.

Робота за межами дому включає такі види послуг [34].

- передача дитини на виховання;
- усиновлення;
- притулки домашнього типу;
- інституційна опіка;
- судова система.

Перед тим, як віддати дитину на виховання, соціальні працівники проводять обстеження майбутньої сім'ї і висловлюють свої рекомендації. Після прийняття рішення про передачу дитини на виховання, соціальні працівники спостерігають за сім'єю: регулярно відвідують, спілкуються з дітьми і дорослими, щоб переконатися в тому, що формуються конструктивні взаємовідносини. Якщо з'являється певна проблема, соціальні працівники включаються у її вирішення. Основне завдання соціальних працівників полягає

в тому, щоб зробити все необхідне для забезпечення повноцінного догляду за дитиною.

Деякі сім'ї, що приймають на виховання дітей, мають ліцензії на догляд за дітьми зі специфічними проблемами, такими як фізичні чи психічні порушення, поведінкові чи емоційні розлади.

Шкільна соціальна робота – це значна сфера діяльності, яка ще розвивається.

Розглядаючи соціально-педагогічну роботу з опікунськими сім'ями в Німеччині, варто зазначити, що усі соціальні служби для дітей, підлітків і родин поєднуються поняттям «дитячо-підліткова допомога». Робота з дітьми і підлітками підрозділяється на два аспекти: турбота про підлітків і допомога у вихованні.

Турбота про підлітків охоплює всі заходи щодо організації вільного часу або дозвілля дітей і підлітків: діяльність молодіжних центрів, робота в молодіжних організаціях, робота в галузі освіти молоді, сприяння і допомога спортивному руху, будівництво спортивних площадок, заходи щодо проведення канікул, допомога у проведенні відпочинку, міжнародні зустрічі, охорона прав і праці підлітків [34].

Соціально-педагогічна допомога родині здійснюється соціальним педагогом безупинно (більш ніж 3 роки) і інтенсивно (до 20 годин на тиждень) у формі бесід з батьками і дітьми у вільний час. Мета соціально-педагогічної допомоги родині полягає в тому, щоб не допустити направлення дітей у дитячий будинок або інтернат. Перебування дітей у родині обходиться дешевше, ніж перебування в інтернаті, тому в силу своєї ефективності в останні роки такої форми роботи надається перевага, її вдосконалюють та розвивають [47].

Соціальні працівники управління у справах молоді розглядають питання опікунства: готують експертизи до судового акту про встановлення опікунства. Опікун призначається з дозволу ради, особливо при частковому позбавленні

прав обох батьків, якщо не брати до уваги переїзд, тому що перебування у родині благотворно позначається на дитині [45].

Опікун бере на себе всі батьківські права і приймає відповідні рішення за дитину або дітей. Опіка здійснюється в основному через службу управління по справах молоді, але може здійснюватися приватними особами, наприклад, родичами або знайомими.

При спірних питаннях щодо опікунства суд з питань родини й опікунства і управління в справах молоді повинні довести до відома всіх закон, що визначає, що соціальний працівник проводить бесіди з обома батьками – окремо або разом – і оцінює їхню життєву ситуацію і положення, а також батьківські здібності в поводженні з дітьми. Останнім часом все більш широкого розповсюдження набула думка про те, що соціальний працівник не повинен вставати на одну з батьківських сторін, а, навпаки, має підтримувати батьків у тому, щоб вони і після розлучення обоє виконували свої батьківські обов'язки на благо своєї дитини. Така позиція соціального педагога грає на користь дітей та захищає їх інтереси [47].

У Великобританії соціальні працівники у процесі роботи з дітьми та їх сім'ями керуються як загальноприйнятими принципами соціальної роботи (дотримання прав людини, доступність, клієнтоцентризм, конфіденційність, адресність, профілактична спрямованість, діяльнісний підхід тощо), так і особливими. Такими особливими принципами у роботі з дітьми та їх сім'ями є [62]:

- недопустимість тиску у соціальній роботі з дітьми та сім'єю;
- партнерські відносини з усіма членами сім'ї;
- орієнтація на здібності та потенціал людини;
- врахування думки дітей;
- співпраця з іншими агентствами;
- згладжування суперечностей між опікою і контролем.

У Великобританії саме вчителі та інші працівники навчальних закладів відіграють ключову роль у виявленні випадків кривдження дитини та мають вживати необхідних заходів [62].

Соціальні працівники у Великобританії є співробітниками не школи, а соціальної служби забезпечення освіти.

Співробітники служби забезпечення освіти прикріплюються до окремих шкіл. Вони регулярно відвідують школи, за які відповідають, допомагають вчителям вирішувати проблеми пов'язані з поведінкою, відвідуванням, успішністю, матеріальним становищем учнів; беруть участь в розробці політики і стратегії подолання цих проблем і встановлення зв'язків між сім'єю і школою [34].

Велику роль відіграють працівники служби соціального забезпечення освіти в об'єднанні дітей, які мають відхилення в розвитку, в звичайних школах.

Іншими функціями цих служб є:

- турбота про дітей, які через погану поведінку тимчасово або остаточно виключені із школи, надання допомоги батькам у влаштуванні дитини в інший навчальний заклад;
- допомога дітям із числа національних меншин в адаптації серед інших школярів, створення і збереження нормальних відносин між ними;
- виявлення дітей, які незаконно заняті на роботі в позаурочний час, вирішення питань про їх нормальне навчання;
- загальне спостереження за виконанням правових норм у відношенні дитячої праці;
- спостереження за відвідуванням дітьми груп і дитячих центрів, з'ясування причин довгої відсутності і допомога у випадках, якщо це пов'язано із серйозним захворюванням чи жорстоким поведінням;
- підтримка дітей, які отримали освіту поза школою;
- допомога дітям та батькам у користуванні соціальними пільгами [34].

Сімейний проект «Мостова сім'я» був розроблений у Великобританії в 1979 р. (Колчестер). Причиною створення проекту стали невдалі випадки розміщення дітей в опікунські сім'ї. В результаті досліджень з'ясувалося багато загальних і приватних чинників, які послужили причиною відмови сімей від взятих під опіку дітей. Однак фахівці виявили і обнадійливі обставини, виявилось, що діти, які пережили невдале розміщення, все-таки отримали від нього користь, діти почали набувати практичних навичок і навіть стали краще себе вести. Діти, які відчували, що за них дбають та переживають, відчувають прихильність, вони самі стали виражати свою прихильність. У них зароджувався смак до життя в сім'ї, і майже кожна дитина хотіла зробити ще одну спробу влаштуватися в сім'ю.

Таким чином, народилася ідея нового способу влаштування «важких для розміщення» дітей – Мостова сім'я. Проект був розроблений для вирішення наступних завдань.

1. Дати відчутти дитині, яка знаходиться в дитячому будинку, смак сімейного життя і допомогти фахівцям оцінити її здатність жити в звичайній сім'ї.

2. Допомогти виявити поведінкові проблеми у дитини, до того як вона увійде до «нової» сім'ї.

3. Стати мостовою сім'єю дітям, які пережили невдале розміщення, підбадьорити і допомогти подолати поведінкові проблеми, перед наступною спробою розміщення.

4. Надати короткий передих приймальним сім'ям, чії діти мають серйозні фізичні або розумові недоліки.

5. Надати короткостроковий досвід «звичайного сімейного життя» дітям від 16 років і доросліше (надто дорослі для усиновлення). Таким дітям терміново необхідний досвід життя в домашній обстановці, перш ніж вони почнуть жити самостійно [34].

Всі розміщення в мостовій сім'ї здійснюються на контрактній основі.

Контракт узгоджується і підписується мостовою сім'єю, що займається дитиною, працівником місцевого органу влади і співробітником сімейного проекту. У контракті відображені обов'язки сім'ї відносно дитини, містяться інструкції по медичних аспектах, контактам з рідними родичами і розписані обов'язки соціальних працівників. Всі діти розміщуються на обмежений термін (звичайно 6 місяців) з можливістю його продовження за угодою сторін. Мостовій сім'ї надається можливість вибору дитини, до уваги приймаються також вік, запити інших дітей, що виховуються в цій сім'ї.

Обов'язки мостової сім'ї відносно дитини: 1) хороший догляд; 2) навчання основним нормам соціальної поведінки; 3) коректування шкідливих звичок; 4) ведення щоденника і написання звітів; 5) тісний контакт зі школою; 6) зустрічі з соціальним працівником; 7) регулярні медичні огляди; 8) допомога дитині в осмисленні його минулого і майбутнього; 9) демонстрація без окрас сімейного життя; 10) підготовка до переміщення в постійну сім'ю; 11) турбота і супровід після розміщення [34].

Мостові сім'ї відбираються і навчаються так само, як усиновлювачі і прийомні сім'ї, що беруть участь в проекті. Крім того, вже приступивши до роботи, мостові сім'ї можуть брати участь в тренінгах для співробітників проекту, а якщо це необхідно, то для них організуються спеціальні тренінги.

Діяльність мостової сім'ї оплачується, якщо тільки дитина проживає в ній.

Кожній сім'ї виплачується винагорода у розмірі 60 фунтів стерлінгів в тиждень і допомога на утримання дитини. При цьому сім'я сама платить всі податки і страхові внески. Гроші сім'ям виплачує соціальна служба, і виплачені суми в узгоджений час повертаються їй відповідними місцевими органами влади. Не передбачено ніяких виплат за спеціальні послуги і ніяких інших виплат, окрім проїзних витрат [37].

Кожна сім'я пов'язана з координатором проекту «Мостова сім'я». Координатор несе відповідальність за особисті потреби сім'ї, стежить за своєчасністю виплат, дотриманням умов контракту, наданням необхідної

допомоги. Крім того, поки дитина проживає в мостовій сім'ї соціальний педагог, який займається дитиною зобов'язані її відвідувати.

Робота з опікунськими сім'ями в Україні має свою специфіку і повинна враховувати потреби та проблеми, з якими стикаються опікуни та піклувальники, а також їх вік та спроможність створити умови для повноцінного розвитку дитини. Сьогодні державою розглядаються можливості організації соціально-педагогічної роботи з опікунськими сім'ями, зокрема передбачається соціальний супровід таких сімей, який повинні здійснювати фахівці центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Соціальний супровід включає тривалу допомогу щодо захисту інтересів та прав дитини, консультування з економічних, фінансових, медико-соціальних та психолого-педагогічних питань. Соціальний супровід – вид соціально-педагогічної роботи, спрямований на здійснення соціальної опіки, патронажу сімей, що взяли на виховання дитину-сироту, з метою надання допомоги у пристосуванні до потреб дитини, труднощів у спілкуванні, вихованні. Соціальний супровід передбачає відстоювання інтересів прийомних батьків (опікунів, піклувальників) в суспільстві та права членів сім'ї у родині для найкращого всебічного розвитку дітей. Соціальний супровід – це тривалий процес, спрямований на здійснення різними спеціалістами системи комплексних заходів щодо підтримки зазначених сімей, і реалізується до досягнення дитиною повноліття. Соціальний супровід реалізується в таких формах: представництво (адвокатство), педагогічна підтримка, допомога. [21].

Представництво – це ініціювання в органах державної влади питань про забезпечення прав дітей та батьків-вихователів. Педагогічна підтримка включає систему заходів із надання допомоги в налагодженні стосунків, у подоланні кризових ситуацій сім'ї, дитини та їх оточуючого середовища. Допомога передбачає систему екстрених та поточних послуг, що пропонуються сім'ї з метою подолання життєвих труднощів сім'ї та дитини, адаптації їх до мікросередовища та суспільства. Складовою соціального супроводу є соціальне інспектування, спрямоване на здійснення аналізу, експертизи, нагляду та

контролю за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді з метою забезпечення їх прав і свобод, задоволення інтересів та потреб. Ефективність соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю залежить від правильного вибору форм та методів роботи з ними, на вибір яких впливає кілька факторів: потреби дитини, емоційні зв'язки між дитиною та опікунами (піклувальниками), педагогічний досвід останніх тощо. Під формою соціально-педагогічної роботи в науковій літературі розуміється спосіб організації діяльності соціального педагога/соціального працівника. Форми роботи частіше класифікуються як індивідуальні, групові та масові. У роботі з опікунською сім'єю можна застосовувати всі види форм: індивідуальні – при наданні допомоги безпосередньо сім'ї та опікунам (телефонні розмови, очні бесіди, індивідуальні візити в сім'ю, інтерв'ювання, консультування, матеріальна допомога, переадресація, доручення і т.п.); групові передбачають організацію навчання опікунів у закладах опіки, освіти, охорони здоров'я (лекції, семінари, наради, «круглі» столи, проведення тренінгів, дискусій, організація роботи групи взаємодопомоги та взаємопідтримки тощо); масові форми включають інформаційні компанії, фестивалі, зустрічі та ін., причому в них беруть участь різні родини, в тому числі і опікунські сім'ї (наприклад, досить розповсюдженими є свята родини, спортивні конкурси «Ми – спортивна сім'я», творчі конкурси «Онуки – бабусі», «Кращий дідусь»). Також до форм роботи з опікунською сім'єю можна віднести написання запитів, листів, клопотань, звернень, моніторинг, оцінку потреб дитини та опікунів, перегляд справи тощо. У роботі з сім'єю, на нашу думку, можуть бути застосовані різні методи, зокрема: соціально-економічні, організаційні, психологічні, соціологічні, педагогічні. До соціально-економічних методів належать усі засоби, за допомогою яких соціальні працівники здійснюють вплив на матеріальні, моральні, сімейні потреби й інтереси опікунської сім'ї (натуральна, грошова допомога, моральне заохочування, встановлення пільг, здійснення патронажу, соціального супроводу, допомоги в побутовому обслуговуванні). Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» опікуни та

піклувальники прирівнюються до біологічних батьків і мають право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення трирічного віку, малозабезпеченим родинам з дітьми до 16 років (учнями – до 18 років) [21]. На дітей, що знаходяться під опікою (піклуванням), державна допомога призначається у випадку, якщо щомісячний розмір аліментів, пенсій та інших видів допомоги, що призначається на цих дітей, не перевищує прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку [44]. Організаційні методи розглядаються в аспекті управління та адміністрування, вони реалізуються за умови наявності відповідних нормативних документів і включають, з одного боку розробку та впровадження в дію організаційних положень, з іншого – інформування та консультування опікунів щодо їх прав та обов'язків. Крім цього, до організаційних методів належить представлення інтересів опікунської сім'ї на міжвідомчому рівні. Психологічні методи роботи з опікунською сім'єю передбачають, в першу чергу, діагностування проблем та потреб дитини та її опікунів (піклувальників) за допомогою різних діагностичних методик, тестів, проєктивних методик тощо. По-друге, підключають такі методи як психодрама, що дозволяє створити умови для вираження почуттів; ігрова терапія, що спрямована на залучення дітей до різноманітних ігрових ситуацій; сімейна психотерапія, у процесі якої здійснюється пошук та усунення причин емоційних розладів та непорозумінь у сім'ї. Досить популярними в роботі з прийомними батьками є тренінги різної спрямованості [21].

Соціологічні методи включають різного роду опитування (дистанційне та очне інтерв'ю), анкетування, спостереження; аналіз документів (біографічний метод, метод генограми сім'ї) тощо. Особлива роль у соціально-педагогічній роботі з опікунськими сім'ями відводиться педагогічним методам. Існують різні класифікації педагогічних методів, але найбільш розповсюдженими є: методи формування свідомості, спрямовані на формування певних понять, оцінок, світогляду (переконання, навіювання, приклад); методи організації діяльності, спрямовані на формування позитивного досвіду поведінки, дій та вчинків (доручення, соціальне навчання,

закріплення позитивного досвіду); методи стимулювання діяльності, націлені на стимулювання опікунів (піклувальників) до покращення взаємодії з дитиною, розвитку мотивації на соціально схвалену діяльність (позитивне підкріплення, змагання); методи самовиховання, що сприяють свідомій зміні людиною власної особистості (самооцінка, самоорганізація, самоконтроль, самокорекція) [21].

Слід відзначити, що педагогічні методи застосовуються не лише в роботі з дорослими в опікунській сім'ї, а й з дітьми. Вище ми говорили про те, що визначальним фактором в застосуванні методів соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю виступають потреби дитини, оскільки саме для її захисту та підтримки вирішується питання у визначенні опікунів та піклувальників. Під потребою розуміють об'єктивний нестаток у чому-небудь [73].

За А. Маслоу, потреби бувають первинні, вроджені (фізіологічні й екзистенціальні) та вторинні, набуті (соціальні, престижні, духовні). До первинних потреб дитини належать фізіологічні потреби та потреби у безпеці і захисті. До вроджених біологічних потреб належать потреби в їжі, питті, кисні, житлі, відпочинку, сні, фізичних рухах тощо. Саме ці потреби дитини перш за все мають бути задоволені, оскільки вони необхідні для виживання та нормального функціонування організму. Потреби у безпеці і захисті, на відміну від біологічних, відображають не просто збереження життя, а його якість, тому їх називають екзистенціальними. Безпека є найважливішою потребою дитини, за своєю суттю вона спрямована на захист її життєвих інтересів. Мова йде не лише про фізичну безпеку (гарне здоров'я, відсутність насильства по відношенню до дитини), а й про стабільність умов життєдіяльності, потребу у певній сталості і регулярності навколишнього соціуму, впевненість у завтрашньому дні [21].

До соціальних потреб дитини відносять потреби в належності та любові, почуття соціальної взаємодії, прихильності та підтримки. Серед домінуючих соціальних потреб дитини визначаються потреба в любові, в емоційному контакті, відчуття захищеності, потреба в спілкуванні, яка стає головним

чинником у засвоєнні дитиною людських форм поведінки та діяльності. Незадоволення в дитини потреби належності й любові часто стає причиною дезадаптації, соціальних депривацій, затримки психічного розвитку. Саме для того, щоб визначити, наскільки задовольняються потреби, інтереси та права дитини і застосовується соціальний супровід, а також інспектування опікунської сім'ї.

Сьогодні ще немає достатнього досвіду щодо соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю. Як правило, особливу тривогу викликають бабусі та дідусі, яких призначено опікунами та піклувальниками внаслідок позбавлення батьківських прав їх дітей. За статистикою, тільки по Запорізькій області їх майже 65%. На жаль, якщо батьки дитини, позбавлені батьківських прав, то ми стикаємось з ситуацією, у якій вихователями дитини частіше стають саме ті люди, що вже одного разу не змогли виховати у своїх дітях відповідальність щодо молодших, уже колись зробили помилки в батьківському вихованні, а зараз вони мають знову виховувати малу дитину. Як правило, опікуни – бабусі/дідусі вважають за необхідне – нагодувати та одягти дитину, особливо не переймаються її вихованням [21].

Серед проблем, які мають з опікою дитини, вони частіше називають матеріальні, про духовні навіть не згадують. Тому саме такі опікунські сім'ї потребують постійного зовнішнього нагляду з боку державних органів опіки та створення умов для педагогізації середовища, у якому росте дитини. Не меншої соціально-педагогічної допомоги потребують і родини, у яких опікунами виступають старші брати/сестри, що не мають своїх дітей. Вони також стикаються з багатьма проблемами щодо виховання та соціалізації своїх підопічних. І саме для таких сімей мають бути організовані педагогічні лекторії, семінари, тренінги усвідомленого батьківства тощо. Сім'я виступає первинним мікросередовищем дитини, відіграє вирішальне значення у формуванні її особистості. Сім'я забезпечує фізичний, емоційний, розумовий розвиток дитини, формує її статеву ідентифікацію та ціннісні орієнтації, розвиває її здібності та потенційні можливості, забезпечує дитину почуттям

захищеності, безпеки, любові та поваги; сприяє оволодінню дитиною основними соціальними та моральними нормами [21].

Соціально-педагогічні можливості сім'ї у вихованні дитини визначаються здатністю батьків (опікунів, піклувальників) задовольняти потреби дитини, пристосовуватися до змін цих потреб із плином часу, батьківським потенціалом та їх компетентністю. Відомо, що батьківській компетентності можна навчитися, тому виникає необхідність у створенні системи психолого-педагогічної допомоги та підтримки опікунських сімей на такому ж рівні, як існує підтримка прийомних сімей. Опікунські сім'ї, як і ті, що опинилися у скрутних життєвих обставинах, знаходяться у полі зору та уваги державних установ: управління в справах сім'ї, молоді та спорту; служби у справах неповнолітніх, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; управління охорони здоров'я, управління освіти і науки; органів праці та соціального захисту населення, органів внутрішніх справ та ін., – кожна з яких має свої завдання та повноваження щодо організації підтримки та допомоги сім'ям [21].

Ефективність допомоги та супроводу означених організацій залежить від їх інтеграції, взаємодії та співпраці та потребує створення мультидисциплінарної команди фахівців, що і здійснюють соціальний супровід. Мультидисциплінарна команда забезпечує: залучення всіх ресурсів громади, дотичних організацій, установ, відомств; скорочення часового проміжку, за який можливо вирішити проблеми; зняття міжвідомчих бар'єрів; максимально можливий пакет послуг, що може отримати родина [32].

Отже, опікунська сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи тільки починає виступати об'єктом наукових досліджень, а практика роботи з такими сім'ями зовсім не досліджувалась. Як і звичайна сім'я, опікунська родина стикається з проблемами щодо захисту, розвитку та виховання дитини, та в той же час є проблеми досить специфічні саме для такої сім'ї. Тому вона і потребує пильної уваги з боку державних установ та особливої турботи. Ефективність соціально-педагогічної роботи залежить від використання різних форм та методів, спрямованих на створення сприятливих умов для соціалізації дитини.

Подальшої розробки потребують питання глибокого дослідження потреб опікунських сімей, апробації технологічних процесів створення, підтримки та удосконалення системи сімейних форм державної опіки, підготовки опікунів до спілкування, взаємодії, співпраці з дитиною, яку вони взяли на виховання [21].

1.4. Законодавче забезпечення родинних форм піклування про дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування

Порядок організації соціальної опіки і піклування в Україні здійснюється на основі Декларації прав дитини, Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Україною у 1991 р., а також більш ніж 15 нормативно-правовими актами, які регулюють соціальний захист дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків. Серед них: Конституція України, Кодекс про шлюб та сім'ю (гл. 15), Житловий, Адміністративний, Цивільний, Кримінальний кодекси України, Закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Національна програма «Діти України».

Моніторинг щодо влаштування вихованців державних дитячих закладів, показав, що діти не мають досвіду спілкування з оточуючими, їм складно створити свою сім'ю, їм важко адаптуватися до дорослого і самотійного життя. Велика кількість випускників дитячих будинків продовжила шлях своїх батьків і вже їхні діти ставали сиротами при живих батьках і потрапляли до інтернатів.

Саме тому пріоритетними формами для влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з 2004 року в Україні були обрані сімейні форми влаштування.

Згідно з чинним законодавством, в Україні діють чотири юридично визнанні сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування: усиновлення (удочеріння), опіка (піклування), прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Для того щоб розмежувати поняття опіки та піклування, варто зазначити, що діти, які не досягли 14-ти років і залишилися без батьківського піклування можуть бути взятими під опіку, натомість піклування встановлюється над неповнолітніми дітьми з 14 до 18 років. Переважно опікун призначається з осіб, близьких дитині, або інших осіб, враховуючи їхню можливість виконувати опікунські обов'язки, враховуючи стосунки, що склалися між потенційним опікуном і дитиною.

Згідно з законодавством, опіка та піклування можуть бути встановлені лише над дітьми, які залишилися без батьківського піклування [72 (ч. 1 ст. 243)].

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» від 24 квітня 2001 р. до категорії таких дітей належать:

1) діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням батьків батьківських прав [72. (ст. 164-169)], відібранням дитини у батьків без позбавлення батьківських прав [72 (ст. 170)], визнанням батьків безвісно відсутніми, визнанням батьків недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі, перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки;

2) підкинуті діти;

3) діти, батьки яких невідомі;

4) діти, від яких відмовилися батьки [72 (ст. 143)];

5) безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, й не мають певного місця проживання.

В разі виявлення неповнолітніх дітей, які залишилися без батьківського піклування, особи, яким стало відомо про це зобов'язані повідомити органи опіки і піклування вказавши фактичне місцезнаходженням даних осіб.

Відповідно до ч. 4 ст. 24 Закону України від 24 квітня 2001 р. «Про охорону дитинства» та п. 2.5. Правил опіки та піклування, цей обов'язок покладається, в першу чергу, на близьких родичів дитини, працівників навчальних закладів, Міністерства внутрішніх справ України, органів соціального захисту населення, органів у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, органів РАЦСу, нотаріальних контор, судів, житлово-експлуатаційних організацій.

Опіка та піклування над дітьми можуть установлюватися судом або органом опіки та піклування. Це правило є новим в ЦК (ст.ст. 60, 61) [91] та ч. 3 ст. 243 [73]. До вступу в силу цих нормативних актів рішення про встановлення опіки та піклування приймалося виключно органом опіки та піклування.

На сьогоднішній день органом опіки та піклування вирішується більша частина справ про встановлення опіки та піклування над дітьми.

Слід сказати, що опіка і піклування є інститутом цивільного права, який охоплює широке коло питань пов'язаних з сімейним законодавством України. ЦК регулює загальні питання опіки та піклування: завдання опіки та піклування (ст. 55), коло фізичних осіб, над якими встановлюється опіка чи піклування (ст.ст. 58, 59), порядок встановлення опіки та піклування (ст.ст. 60-62), призначення опікуна (піклувальника), їхні права та обов'язки (ст.ст. 63-74), припинення опіки і піклування (ст. 75-77) [91].

Норми про опіку та піклування закріплені також в інших інститутах цивільного права, а саме в таких інститутах як дієздатність фізичної особи, представництво, правочини, зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди.

Права та обов'язки опікуна і піклувальника щодо дитини визначено у ст. 249 СК [73]. Як зазначено в статті основний обов'язок опікуна та піклувальника

дитини – дбати про її виховання, навчання та розвиток. Відповідно до ст. 18 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Постановою ВР від 27 лютого 1991 р.) батьки, а у відповідних випадках – законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини, предметом їхнього основного піклування є найвищі інтереси дитини. Варто зазначити, що Українське законодавство не містить детальної регламентації змісту права та обов'язку опікунів виховувати і розвивати дитину, лише вказує, що опікун, піклувальник має право самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини і рекомендацій органу опіки та піклування (ч. 1 ст. 249 СК) [73]; виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя в суспільстві (ст. 12 Закону України від 24 квітня 2001 р. «Про охорону дитинства») [24].

Опікун (піклувальник) повинен проживати разом з підопічним. У тому випадку, коли дитина та її майбутній опікун (піклувальник) проживають на території різних держав-членів СНД, слід застосовувати Конвенцію держав СНД про правову допомогу і правові відносини з цивільних, сімейних та кримінальних справ, відповідно до якої опікуном або піклувальником особи, яка є громадянином однієї Договірної Сторони, може бути призначено громадянина іншої Договірної Сторони, якщо вона проживає на території Сторони, де буде здійснюватися опіка та піклування.

Для безпосереднього здійснення опіки і піклування призначається опікун чи піклувальник. Питання про те, кого призначити опікуном чи піклувальником, є дуже важливим, оскільки від нього значною мірою залежать доля підопічної дитини та умови, в яких вона буде виховуватися і жити. При призначенні опікуна (піклувальника) суд та орган опіки та піклування мають виходити з найкращих інтересів особи, над якою встановлюється опіка чи

підкування. Тому законодавець передбачає низку вимог щодо характеристики особи, яку може бути призначено опікуном чи піклувальником.

Про будь-яку зміну місця проживання дитини опікуни й піклувальники мають повідомляти органи опіки та підкування. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 248 СК і ст. 71 ЖК, у разі поміщення дитини на виховання до опікуна чи піклувальника жила приміщення зберігається за нею протягом усього часу її перебування в опікуна чи піклувальника, якщо в будинку, квартирі (їхній частині) залишилися проживати інші члени сім'ї. Якщо з будинку, квартири (їхньої частини) вибула дитина і членів її сім'ї не залишилося, це житло може бути надане за договором оренди іншому громадянину до закінчення строку перебування дитини у дитячому закладі або до досягнення нею повноліття і повернення від опікуна чи піклувальника, в окремих випадках – до закінчення навчання в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, а також у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах або до закінчення строку служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Опікун (піклувальник) зобов'язаний дбати про підопічну особу і забезпечити її доглядом. Опікун і піклувальник відповідають за поведінку підопічної особи.

Особливості відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою, визначено у ст. 1178 ЦК, а шкоди, завданої неповнолітньою особою, – у ст. 1179 ЦК.

Опікун (піклувальник) має піклуватися про утримання підопічного. Між підопічною дитиною та її опікуном (піклувальником), за загальним правилом, не існує аліментних зобов'язань. Утримання підопічної особи здійснюється за рахунок різноманітних виплат: належних їй пенсій, допомог, аліментів, відшкодування у зв'язку із втратою годувальника, інших поточних надходжень або доходів від належного їй майна і т. п.

Опікун і піклувальник мають витратити ці кошти розумно, в інтересах дитини. Якщо цих сум недостатньо для покриття всіх необхідних витрат, то

вони можуть бути відшкодовані з відома органів опіки та піклування з іншого майна, яке належить підопічному. Якщо опікуном (піклувальником) підопічного є особи, які згідно із сімейним законодавством України є аліментнозобов'язаними (баба, дід, рідні сестри та брати, мачуха, вітчим, особа, в сім'ї якої дитина виховувалася), то вони повинні утримувати підопічного відповідно до ст.ст. 265, 267, 268, 269 СК.

Обов'язки з опіки та піклування щодо дитини виконуються опікуном безоплатно (ч. 5 ст. 249 СК). Однак ст. 73 ЦК передбачає правило про оплатність виконання обов'язків опікуна. Підстави для виникнення права на оплату послуг опікуна та піклувальника, її розмір і порядок виплати встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Опікуни та піклувальники є законними представниками своїх підопічних. Опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного, піклувальник дає згоду неповнолітній особі на вчинення правочинів, які виходять за межі дрібних побутових, але опікун не має права дарувати чи продавати майно підопічного від його імені.

Відповідно до ч. 2 ст. 63 ЦК опікуном або піклувальником може бути лише фізична особа, яка спроможна виконувати свої обов'язки особисто. Опікуном або піклувальником не можуть бути особи, які визнані судом недієздатними або які обмежені судом в дієздатності, оскільки вони самі потребують встановлення над ними опіки чи піклування (ст.ст. 58, 59 ЦК).

Якщо інтереси дитині вимагають призначити одного або кількох опікунів то за чинним законодавством це цілком можливо. Найчастіше потреба призначити особі кількох опікунів чи піклувальників виникає тоді, коли особа має майно, яке знаходиться не за місцем її постійного проживання і характер майна (наприклад, будинок із земельною ділянкою) вимагає встановлення самостійної опіки. Дії обох опікунів повинні бути узгодженими. Опікун (піклувальник) підопічної особи та опікун над майном підопічної особи керуються виключно інтересами цієї особи.

При призначенні опікуна чи піклувальника суд та орган опіки і піклування мають переконатися не лише в наявності умов, які забезпечують виконання мети опіки (перераховані у ст. 63 ЦК), але й у відсутності обставин, які перешкоджають можливості встановлення нормальних стосунків між опікуном (піклувальником) та підопічною дитиною. Опікуном і піклувальником не може бути особа, яка позбавлена батьківських прав, якщо ці права не були поновлені. Позбавлення батьківських прав є санкцією, що застосовується до батьків внаслідок їхньої неправомірної поведінки щодо дитини. Підставою позбавлення батьківських прав є склад правопорушення, передбачений ст. 164 СК. Позбавлення батьківських прав не є безповоротним актом: у разі зміни батьками своєї поведінки щодо дитини вони можуть бути поновлені в батьківських правах у порядку, встановленому ст. 169 СК [73].

Опікуном та піклувальником не може бути особа, поведінка та інтереси якої суперечать інтересам дитини, яка потребує опіки або піклування. Так, закон не допускає до виконання повноважень опікуна (піклувальника) осіб, які не досягли 18 років, осіб, які обмежені в дієздатності чи визнані недієздатними (ч. 2 ст. 63 ЦК). Ч. 3 ст. 244 СК передбачає додаткове обмеження: опікуном чи піклувальником дитини не може бути особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами.

Слід зазначити, що дитина, над якою встановлено опіку, піклування, не втрачає статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, що передбачає державні пільги, передбачені для такої категорії дітей. За такими дітьми зберігається право на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, на відшкодування у зв'язку з втратою годувальника. Дитина, яка виховується в сім'ї, має право на захист від зловживань з боку опікуна, піклувальника.

1.5. Особливості організації соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю. Форми та методи соціального супроводу опікунських сімей.

Соціально-педагогічна робота з опікунськими сім'ями реалізує сімейну соціальну політику, а саме систему механізмів, за допомогою яких держава створює умови для забезпечення життєдіяльності даних сімей. Форми і методи соціальної роботи постійно перебувають у процесі розвитку та вдосконалення, а особливо в умовах реформування системи надання соціальних послуг. Специфіка практики соціально-педагогічної роботи полягає ще й у тому, що зміна об'єктивних умов надання соціальної допомоги та підтримки породжує нові соціальні ситуації, зміни в стосунках між людьми в процесі роботи. Це зумовлює необхідність використання нових методів, технологій та стратегій втручання, впровадження інноваційних підходів, залучення до надання соціальних послуг в школах громадських організацій, розширення кола професійних компетенцій фахівця з соціальної педагогіки.

У ході соціального супроводу опікунських сімей, соціальні педагоги застосовують таку форму роботи як соціальна опіка. Опіка встановлюється для психічно хворих або малолітніх осіб віком до 15 років, що позбавлені піклування родичів і близьких [73].

Соціально-педагогічна робота має широкий спектр операцій та процедур, адже – це цілий комплекс заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, що надаються опікунам та підопічним закладом для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, повноцінної життєдіяльності, адаптації опікуна та дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, в суспільстві [81].

Така форма допомоги як патронаж передбачає відвідування опікунської сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційними цілями, які дозволяють встановлювати і підтримувати тривалі, дружні зв'язки із сім'єю своєчасно виявляючи її проблемні ситуації й надаючи допомогу. Саме тому, доцільно вводити до штату закладів освіти таку посаду як соціальний педагог.

Взаємодія опікунів з соціальними педагогами є вирішальною у забезпеченні реальної допомоги сім'ї. Однією із необхідних складових соціального супроводу опікунських сімей є соціальне інспектування, метою якого є контроль соціального педагога за умовами проживання дитини в сім'ї, виявлення випадків їх порушення та умов, що цьому сприяють. Існує багато видів соціальної роботи з сім'єю, а також технологій корекції сімейних взаємин.

Завдяки формам, методи соціальної роботи наповнюються конкретним змістом. Метод – шлях досягнення мети та розв'язання завдань; спосіб пізнавальної, практичної діяльності. Це сукупність підходів, прийомів, операцій практичного або теоретичного засвоєння дійсності; це найкоротший шлях досягнення результату [81].

У контексті роботи з опікунськими сім'ями спосіб організації соціально-педагогічної роботи розуміється як ряд активних дій, що приводять до досягнення оптимального результату та забезпечують позитивні зрушення у розвитку сім'ї та забезпеченні її функціональної спроможності.

Методи соціально-педагогічного супроводу можна поділити на дві великі групи: прямі і опосередковані. Прямі передбачають, що соціальний педагог здійснює вплив безпосередньо на розвиток стосунків в опікунській сім'ї, а опосередковані при цьому здійснюють непрямий вплив на стосунки в опікунській сім'ї. Сюди також входить залучення недержавних громадських організацій до надання соціальних послуг.

У класичній науковій літературі визначаються такі групи методів соціальної роботи: загальні (філософські) методи (метод матеріалістичної діалектики); загальнонаукові методи (аналізу та синтезу, наукової абстракції, індукції та дедукції, історичний метод, метод аналогії, системно-структурний метод тощо); спеціальні наукові методи (соціальної діагностики, соціальної профілактики, соціальної реабілітації, соціального контролю, соціально-економічні та організаційно-розпоряджувальні методи) [74].

У процесі здійснення соціально-педагогічної роботи з опікунськими сім'ями, доцільною є така класифікація спеціальних методів: соціологічні, соціально-економічні, організаційні (адміністративні), педагогічні, психологічні.

До соціально-економічних методів соціально-педагогічної роботи належать всі засоби, за допомогою яких соціальні педагоги здійснюють вплив на матеріальні, моральні, сімейні, національні та інші потреби й інтереси сім'ї.

Рисунок 1.1. – Ролі соціального педагога в процесі роботи з опікунськими сім'ями.

В управлінському аспекті розглядаються організаційні (адміністративні) методи. Слід сказати, що лише за умови наявності відповідних нормативно-правових документів можлива їхня реалізація.

Дещо інший погляд на організаційні методи роботи мають І. М. Грига та Т. В. Семигіна. Науковці відносять до них: сприяння працевлаштуванню; представлення інтересів клієнта на міжвідомчому рівні; контроль та інспектування [79].

Педагогічні методи – методи спрямовані на формування певних понять, оцінок, світогляду (переконання, навіювання, приклад); методи організації спільної діяльності опікуна та підопічного, спрямовані на формування позитивного досвіду; методи стимулювання діяльності, націлені на стимулювання діяльності опікунів та підопічних задля покращення або зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвальну діяльність; методи самовиховання, спрямовані на свідомі зміни людиною власної особистості.

Психологічні методи – тестування, опитування, діагностичні методики, які дають змогу встановити рівень розвитку у членів опікунської сім'ї необхідних знань, умінь, навичок, особистісних характеристик; часто в роботі використовується психодрама, під час якої використовується рольова гра, що дозволяє створити умови для вираження опікуном або підопічним почуттів, що пов'язані з важливими для нього проблемами; соціограма, що спрямована на аналіз відносин між членами сім'ї; ігрова терапія, передбачає залучення в першу чергу дітей до різноманітних ігрових ситуацій.

На корекцію міжособистісних стосунків між опікунами та підопічними спрямована сімейна психотерапія, у процесі якої робота соціального педагога пов'язана з діяльністю шкільного психолога передбачає пошук і усунення причин емоційних розладів у опікунських сім'ях.

Великим потенціалом впливу на опікунську сім'ю володіє соціально-психологічний тренінг як метод активного навчання.

В своїй роботі соціальний педагог керується соціологічними методами, такими як спостереження, опитування (традиційним методом є дистанційне або очне інтерв'ю, анкетування, фокус-група), а також аналіз документів.

Основними формами індивідуальної роботи з членами опікунських сімей є телефонні розмови, сімейні, індивідуальні візити в сім'ю: планові зустрічі та зустрічі без попереджень, інтерв'ювання, тестування, консультація, співбесіда, переадресація, доручення. До найбільш розповсюджених групових форм належать: бесіда, дискусія, диспут, проведення тренінгів, робота групи взаємодопомоги та взаємопідтримки [30].

До масових методів роботи соціального педагога можна віднести проведення сучасних (День матері, «Тато, мама, я – спортивна сім'я», День сім'ї) та народних свят (Різдва, Нового року, Днів здоров'я і т. ін.).

Варто зазначити, що соціальний педагог повинен володіти всіма необхідними формами та методами соціального супроводу опікунських сімей, оскільки це передбачається професійними вимогами до посади. Оволодіння усім розмаїттям форм і методів потребує неабияких зусиль та зосередженої сумлінної праці. Форми і методи соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей відносяться до фундаментальних тем соціальної роботи як науки та навчальної дисципліни. Від використання соціальним педагогом набутих на практиці умінь та навичок залежить життя в опікунських сім'ях, заради яких систематизуються та розробляються нові форми та методи соціальної роботи.

Отже, підсумовуючи попередній матеріал, варто сказати, що серед основних напрямів роботи з опікунськими сім'ями виділяються такі:

- підготовка опікунів до виховання й догляду за дітьми, підготовка рідних і нерідних дітей до входження в опікунську сім'ю;
- адаптація сім'ї в мікросередовищі, а нерідної дитини - у сім'ї та школі;
- супровід опікунської сім'ї;
- підготовка сім'ї до виходу з неї дитини, яка перебуває під опікою;
- підготовка дитини до самостійного життя.

Реалізувати все це вдається використовуючи наступні форми роботи:

- тренінги;
- семінари;
- круглі столи;
- сімейні вечори;
- спільне відзначення свят;
- екскурсії;
- консультпункти;
- рейди-перевірки;

- виставки педагогічної літератури.

Можна виділити наступні функції соціального педагога в роботі з опікунськими сім'ями (рис. 1.2):

- діагностична;
- профілактична;
- соціально-пропедевтична;
- корекційно-реабілітаційна;
- організаторська

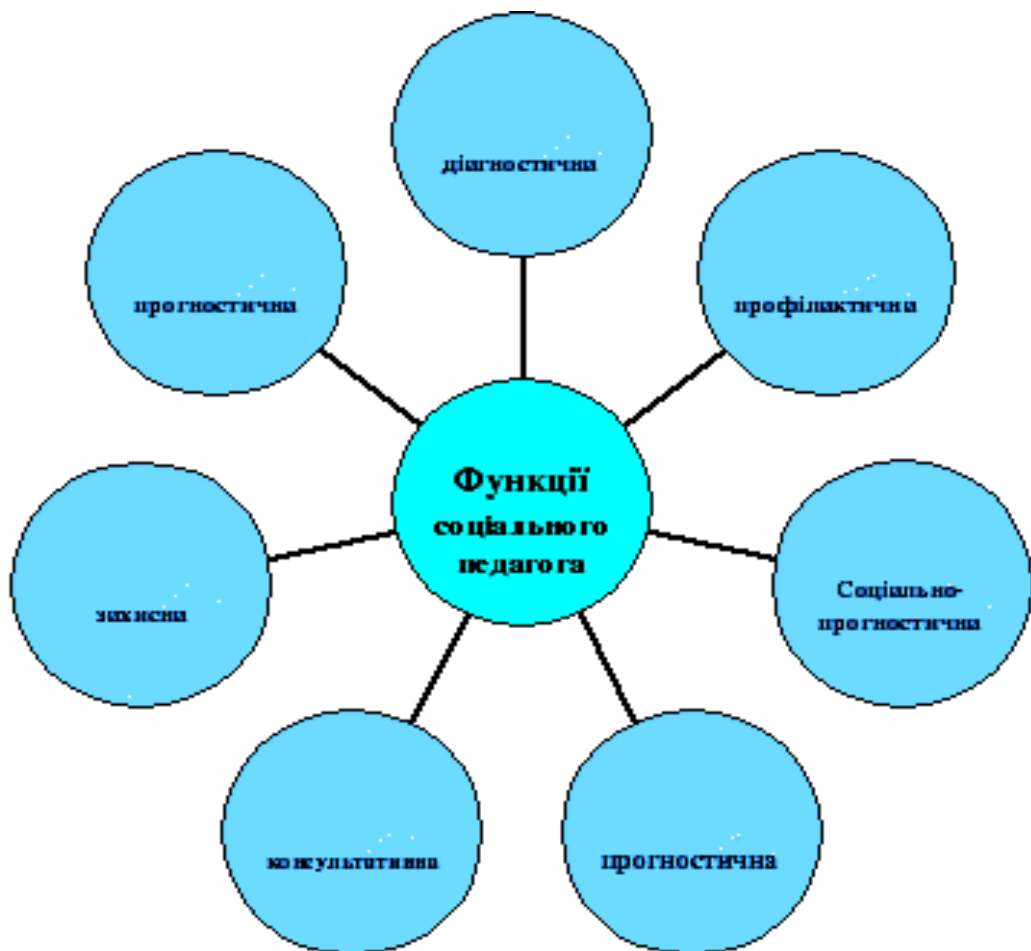

Рисунок 1.2 – Функції соціального педагога в роботі з опікунськими сім'ями

Висновки до першого розділу

У першому розділі кваліфікаційної роботи було розглянуто теоретичні аспекти соціально-педагогічного супроводу та підтримки опікунських сімей з метою забезпечення здорового розвитку дитини.

На суспільному рівні сім'я та батьківство виступають в якості соціальних інститутів, які створюючись та формуючись як малі групи, поступово стабілізуються, конкретизуються та розвиваються, обумовлюючи індивідуальне самопочуття кожного її члена та суспільства в цілому.

Можна виділити два класи ролей, що грає соціальний педагог у практичній роботі з опікунськими сім'ями: практичні (соціальний педагог виступає агентом у питаннях соціальних змін) та посередницькі (соціальний педагог – захисник прав та інтересів клієнта). Функції соціального педагога у роботі з опікунськими сім'ями: базисні (діагностична, прогностична, перетворювальна) та спеціальні (комунікативна, організаторська, посередницька, правозахисна, профілактична).

Основні методи соціальної педагогіки у допомозі опікунським сім'ям: 1) теоретичні – спостереження та аналіз; 2) практичні – до цієї групи входять такі соціально-економічні методи як патронаж та побутове обслуговування, а також психолого-педагогічні методи: наприклад моральне заохочення, переконання, навіювання тощо.

В процесі роботи з опікунськими сім'ями соціальний педагог використовує наступні форми роботи: 1) групові – проведення груп взаємопідтримки опікунів (так звані групи зустрічей), навчальні тренінги, секційні заняття за віковими категоріями дітей, секційні заняття з проблем розвитку та виховання дітей, заходи розважального характеру тощо; 2) індивідуальні – діагностична робота, бесіди та консультації з членами опікунської сім'ї.

В ході написання роботи було визначено та проаналізовано нормативно-правову базу, що регламентує організацію опіки та піклування в Україні.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ОПІКУНСЬКИМИ СІМ'ЯМИ

2.1. Методика вивчення готовності опікунів до здійснення опікунських функцій, особливостей родинного виховання в опікунських сім'ях, специфіки взаємодії опікунських сімей з соціальними інститутами

Умовою прогресивного психосоціального розвитку дитини, яка перебуває під опікою, є якісне виконання опікунами свої обов'язків. Спираючись на сучасне українське законодавство у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства, слід зауважити, що опікунські обов'язки по відношенню до підопічних фактично наближаються до батьківських. Вони передбачають піклування про матеріально-побутове забезпечення дитини, яка з тих чи інших причин залишилась без батьків, а також про її психологічне, соціальне та духовне благополуччя. Успішність функціонування опікунської сім'ї залежить від ступеня прийняття дитини та її залучення до опікунської родини, що безпосередньо визначає характер ставлення опікунів до своїх обов'язків, стиль виховання в опікунській родині. Соціальний захист опікунських сімей передбачає цілеспрямовану діяльність, що зможе створити умови для підготовки опікунів до виконання опікунських обов'язків, налагодження стосунків в опікунських сім'ях та допомогти у вирішенні типових соціальних та педагогічних труднощів, з якими стикаються опікунські сім'ї.

Метою проведеного емпіричного дослідження є дослідження та характеристика основних форм і напрямів роботи соціального педагога з

опікунськими сім'ями. Гіпотеза полягає в припущенні, що ефективний соціальний захист опікунських сімей передбачає спрямованість зусиль соціального педагога на стимуляцію неформальної реалізації опікунами своїх основних обов'язків по відношенню до підопічних, оптимізацію процесу виховання в опікунських сім'ях, сприяння вирішенню протиріч між опікунськими сім'ями та соціальними інститутами, а також вдосконалення системи обліку опікунських сімей. Таким чином, гіпотеза кваліфікаційної передбачає необхідність вивчення готовності опікунів до здійснення опікунських функцій, особливостей родинного виховання в опікунських сім'ях, специфіки взаємодії опікунських сімей з соціальними інститутами.

Базою емпіричного дослідження стали 7 шкіл Саксаганського району м. Кривий Ріг, а саме: Криворізька спеціалізована школа № 118, Криворізька загальноосвітня школа № 119, Криворізька загальноосвітня школа № 124, Криворізький навчальний комплекс № 278, Криворізька спеціалізована школа № 72, Криворізька спеціалізована школа № 68, Криворізька спеціалізована школа № 122. Вибірку емпіричного дослідження склали: 53 діти під опікою, 37 опікунів та 15 соціальних педагогів.

Для реалізації мети та завдань дослідження були використані наступні методики:

- опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми І. Марковської (ВРР);
- тест-опитувальник батьківського ставлення А. Я. Варги та В. В. Століна;
- Тест «Ціннісні орієнтації працівників» (М. Рокич);
- аналіз стану соціальної служби за допомогою методу SWOT-аналізу.

Для дослідження психологічного стану, життєвої ситуації дитини в момент проведення дослідження, було використано опитувальник для вивчення взаємодій з дітьми І. Марковської (ВРР). Даний опитувальник є однією з небагатьох методик, що дозволяє оцінити параметри дитячо-батьківської взаємодії як з позиції опікунів, так і з позиції самих дітей. Це відбувається за рахунок того, що в методиці передбачено проведення двох паралельних опитувань (для дітей та для опікунів), що вимірюють одні й ті ж показники

дитячо-батьківської взаємодії. На першому етапі роботи перед автором методики стояло завдання вибору критеріїв для оцінки взаємодії батьків з дітьми, які могли б надалі стати шкалами опитувальника. Літературні дані свідчили про те, що більшість авторів виділяють такі параметри взаємодії батьків з дитиною: автономія-контроль (Е. С. Шеффер, Р. К. Белл, С. Броуді, Е. Е. Маккобі, В. Шутц); відкидання- прийняття (А. Рое, М. Селегман, А. І. Захаров, Д. І. Ісаєв, А. Я. Варга); вимогливість (Е. Е. Маккобі, О. Коннер, П. Слатер); ступінь емоційної близькості, прихильності (Дж. Боулбі, В. Шутц, Г. Т. Хоментаскас); строгість (Е. Е. Маккобі, П. Слатер); непослідовність- послідовність (С. Броуді, Е. Е. Маккобі, У. Х. Севелл, А. І. Захаров) [29].

Ці параметри і були взяті як підстави для шкал опитувальника взаємодії батьків з дітьми. У опитувальник увійшли також шкали «Співробітництво» і «Згода» як важливі параметри взаємодії по Р. Ф. Бейлз. Оскільки А. С. Макаренко, С. В. Ковальов та інші відзначають також важливість авторитету батьків і пов'язують з ним можливість впливу на дитину, до методики було включено шкалу «Авторитетність». Ще одним з найважливіших показників відносин батьків і дітей є ступінь задоволеності батьків процесом взаємодії з дітьми. Незадоволеність батька відносинами з дитиною може з'явитися чинником звернення за допомогою в психологічну консультацію. Шкала «Задоволеність» увійшла в дорослий і дитячий варіанти опитувальника [50].

Було складено більше ста тверджень, що описують взаємодію в сім'ї, в результаті подальшого аналізу були залишені 80 тверджень, які й були представлені експертам для визначення змістовної валідності. Групу експертів склали психологи міст Санкт-Петербурга і Челябінська, що мають практичний досвід роботи з дітьми та батьками не менше 5 років.

Експерти повинні були оцінити зміст кожного питання на його відповідність певній шкалі опитувальника. Питання, які отримали менше 80% голосів або віднесені більшістю експертів одночасно до кількох шкал, були виключені з подальшої роботи. Для додання опитувальником гарної форми

було залишено рівну кількість питань на кожен шкалу, крім двох, які виділяють більшість дослідників і які можуть вважатися базовими у батьківсько-дитячих відносинах. Це шкали «Автономія-контроль» і «Відкидання-прийняття», в них увійшло по 10 тверджень, а в інші шкали - по 5 тверджень. В остаточний варіант опитувальника для дітей увійшло 60 тверджень.

Дорослий варіант опитувальника для батьків підлітків теж включає 60 питань і має аналогічну дитячому варіанту структуру.

При заповненні опитувальника батькам і дітям пропонується оцінити ступінь згоди з кожним твердженням за 5-бальною системою: 1 бал - зовсім не згоден, це твердження зовсім не підходить, 5 балів - абсолютно згоден, це твердження абсолютно підходить.

В опитувальнику «Взаємодія батько-дитина» для підлітків та їх батьків представлені наступні 10 шкал.

1. Невимогливість-вимогливість батька. Дані цієї шкали показують той рівень вимогливості батька, який проявляється у взаємодії батьків з дитиною. Чим вища за цією шкалою, тим більш вимогливий батько, тим більше очікує він високого рівня відповідальності від дитини.

2. М'якість-строгість батька. За результатами цієї шкали можна судити про суворість, строгості заходів, що застосовуються до дитини, про жорсткість правил, встановлюваних у взаєминах між батьками і дітьми, про ступінь примусу дітей до чого-небудь.

3. Автономність-контроль по відношенню до дитини. Чим вище показники за цією шкалою, тим в більшій мірі контролюється поведінка дитини. Високий контроль може виявлятися в дріб'язковій опіці, нав'язливості, прагненні обмежувати; низький контроль може приводити до повної автономії дитини, до вседозволеності, яка може бути наслідком або байдужого ставлення до дитини, або милування. Можливо також, що низький контроль пов'язаний з проявом довіри до дитини або прагненням батьків прищепити йому самостійність.

4. Емоційна дистанція - емоційна близькість дитини до батьків. Слід звернути особливу увагу, що ця шкала відображає уявлення батьків про близькість до нього дитини. Таке трактування цієї шкали викликана дзеркальної формою опитувальника, за якою діти оцінюють свою близькість до батьків, своє бажання ділитися найпотаємнішим і важливим з батьками. Порівнюючи дані батька та дані дитини, можна судити про точність уявлень батька, про переоцінку або недооцінку близькості до нього дитини.

5. Заперечення - прийняття дитини батьком. Ця шкала відображає базове ставлення батьків до дитини, її прийняття або відкидання особистісних якостей і поведінкових проявів дитини. Прийняття дитини як особистості є важливою умовою сприятливого розвитку дитини, її самооцінки.

6. Відсутність співпраці - співробітництво. Наявність співробітництва між батьками і дітьми як не можна краще відображає характер взаємодії. Співпраця є наслідком включеності дитини у взаємодію, визнання її прав і чеснот. Воно відображає рівність і партнерство у відносинах батьків і дітей. Відсутність такого може бути результатом порушених відносин, авторитарного, байдужого або попустительського стилю виховання.

7. Незгода - згода між дитиною та батьком. Ця шкала теж описує характер взаємодії між батьком і дитиною і відображає частоту і ступінь згоди між ними в різних життєвих ситуаціях. Використовуючи дві форми опитувальника - дитячу і дорослу, можна оцінити ступінь згоди не тільки за цією шкалою, а й за всіма іншими шкалами, так як розбіжності між ними теж дозволяють судити про відмінності в поглядах дитини і батька на виховну ситуацію в сім'ї.

8. Непослідовність - послідовність батька. Послідовність батька є важливим параметром взаємодії, в цій шкалі відображається, наскільки послідовний і постійний батько в своїх вимогах, у своєму ставленні до дитини, в застосуванні покарань і заохочень і т.д. Непослідовність батька може бути наслідком емоційної невірноваженості, виховної невпевненості, що відкидає ставлення до дитини і т.п.

9. Авторитетність батька. Результати цієї шкали відображають самооцінку батька у сфері його впливу на дитину, наскільки його думки, вчинки, дії є авторитетними для дитини, яка сила їх впливу. Порівняння з даними дитини дозволяє судити про ступінь розбіжності оцінок батьківського авторитету. Коли діти дають високу оцінку авторитетності батьків, то найчастіше це означає виражене позитивне ставлення до батька в цілому, тому показники за цією шкалою дуже важливі для діагностики позитивності-негативності відносин дитини з батьками.

10. Задоволеність відносинами дитини з батьком. За даними 10-ї шкали можна судити про загальний рівень задоволеності дітьми та батьками внутрішньосімейними стосунками. Низький ступінь задоволеності може свідчити про порушення в структурі батьківсько-дитячих відносин, можливих конфліктах або про стурбованість сформованою сімейною ситуацією.

Варіант опитувальника для батьків підлітків послужив основою для складання іншої форми опитувальника - для батьків дошкільнят та молодших школярів. Були змінені деякі питання, які виявилися неадекватними для дітей цього віку і замінені дві шкали опитувальника. Замість шкал «Незгода-згода» і «Авторитетність батька» (7-а і 9-я шкали) були введені дві нові шкали: 7-а – тривога за дитину; 9-а – виховна конфронтація в сім'ї.

Таким чином, опитувальник «Взаємодія батька з дитиною» (ВРР) має три форми: одну - дитячу і дві - дорослі, по 60 питань в кожній, але ми будемо використовувати лише дві, так як досліджуємо лише опікунські сім'ї в яких перебувають діти шкільного віку (Додаток А).

Опрацювавши відповіді дітей та опікунів, ми можемо відобразити результати проведення методики у вигляді діаграм (рис. 2.1., рис. 2.2).

1. За результатами шкали «М'якість-строгість» опікунів, 13% дітей відмічають, що опікуни проявляють до них м'якість в стилях виховання, а 87% вказують на більш вимогливе ставлення.

2. 91% дітей вказує на підвищений контроль з боку опікунів (шкала «Автономність-контроль»), слід зазначити, що чим вищі показники за цією

шкалою, тим в більшій мірі контролюється поведінка дитини. Лише 9% відзначили низький контроль, це може бути пов'язано з проявом довіри до дитини або прагненням опікунів прищепити йому самостійність.

Рисунок 2.1. – результати діагностики дітей під опікою за опитувальником І. Марковської.

3. Наявність емоційної дистанції зазначило 47% дітей. На противагу їм 53% дітей вважають, що їх стосунки з опікуном характеризуються емоційною близькістю. В цілому дана шкала відображає уявлення опікунів про близькість до нього дитини, таким чином діти оцінюють свою близькість до опікунів та своє бажання ділитися найпотаємнішим і важливим з ними.

4. Результати за шкалою відкидання-прийняття дитини опікуном, відображають базове ставлення опікунів до дитини. Варто зазначити, що жоден з підопічних не вважає, що його не приймають в опікунській сім'ї (100% за полюсом «Прийняття»).

5. Відсутність співпраці-співробітництво. Співпраця є наслідком включеності дитини у взаємодію, визнання її прав і чеснот, ми бачимо, що 79% дітей відзначають, що співпрацюють з опікунами. 21% дітей під опікою вказують на відсутність співпраці, що може бути результатом дисфункції у відносинах в родині.

6. Незгода (19% дітей) - згода (81% дітей) між дитиною та опікуном. Ця шкала описує характер взаємодії між опікуном і дитиною, а також відображає частоту і ступінь згоди між ними в різних життєвих ситуаціях.

7. За дихотомією непослідовність-послідовність опікуна, 83% дітей вказують на послідовність і постійність опікунів в своїх вимогах, у своєму ставленні до дитини, в застосуванні покарань і заохочень, 17% – схиляються до думки, що опікуни в своїх діях не завжди послідовні.

8. Недостатня авторитетність-авторитетність опікуна. Результати цієї шкали відображають наскільки думки, вчинки, дії опікуна є авторитетними для дитини. 94% дітей вказали на високий авторитет опікуна, що є свідчить про оптимальний результат за даною шкалою. У 6% дітей опікуни не користуються високим авторитетом.

9. Незадоволеність стосунками з опікуном виказали 32% дітей, що свідчить про порушення в структурі опікунсько-дитячих відносин, натомість 68% задоволені відносинами.

10. Невимогливість-вимогливість опікунів. Дані цієї шкали показують, що 16% опікунів не проявляють високих вимог, а 84% опікунів очікують високого рівня відповідальності від дитини.

Рисунок 2.2. – результати діагностики опікунів за опитувальником І. Марковської.

Оцінки опікунів за методикою «Взаємодія батька з дитиною» (ВРР) розподілились наступним чином:

1. Згідно результатів за шкалою «М'якість-строгість», слід зазначити, що 65% опікунів вважають, що суворі, строгі заходи домінують в їхніх стосунках з підопічними, а 35% демонструють досить м'які методи виховання.

2. Чим вище у стосунках з дитиною є показники за шкалою «Автономність-контроль», тим в більшій мірі контролюється поведінка дитини. В той же час високий контроль може виявлятися в дріб'язковій опіці. 73% опікунів зазначили, що їм притаманний високий рівень контролю в процесі виховання підопічного. 27% опікунів надають можливість підопічним діяти автономно.

3. Шкала емоційна дистанція - емоційна близькість дитини до опікуна, відображає уявлення опікуна про близькість до нього дитини, емоційну дистанцію зафіксовано в 46% опікунів, емоційну близькість – в 54% опікунів.

4. Відкидання (0% опікунів) - прийняття (100% опікунів) дитини опікуном. Варто пам'ятати, що прийняття дитини як особистості є важливою умовою сприятливого розвитку дитини, формування в неї позитивної самооцінки.

5. Шкала «Відсутність співпраці – співробітництво» відображає рівність і партнерство у відносинах опікунів і дітей. За результатами діагностики 65% опікунів вважають, що підопічні відмовляються співпрацювати, і лише 35% задоволені рівнем співпраці з дітьми.

6. Низький рівень тривоги за дитину виявлено в 16% опікунів, що свідчить про довіру до дитини та впевненість в правильності виховних моментів. Тривога за дитину має місце у 84% опікунів. Такий високий показник говорить про прив'язаність опікунів до підопічних.

7. Непослідовність (16% опікунів) - послідовність (84% опікунів). Послідовність опікуна є важливим параметром взаємодії. Непослідовність опікуна може бути наслідком виховної невпевненості.

8. Шкала «Не виховна-виховна конфронтація» відображає самооцінку опікуна у сфері його впливу на дитину. 92% опікунів надають перевагу виховній конфронтації з дитиною, що свідчить про їх високу самоповагу. 8% опікунів зазначили наявність випадків не виховної конфронтації з підопічними.

9. Загальний рівень задоволеності опікунами та дітьми внутрішньосімейними стосунками відображається в результатах за шкалою «Незадоволеність-задоволеність». Ми бачимо, що 70% опікунів задоволені стосунками з підопічними, натомість 30% мають труднощі з налагодженням стосунків з дітьми під опікою.

10. Невимогливість-вимогливість опікунів. Дані цієї шкали показують той рівень вимогливості опікуна, який проявляється у взаємодії опікуна з дитиною. 85% опікунів вимогливо ставляться до своїх підопічних, 15% з якихось причин знизили рівень вимогливості до дітей.

Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОБС), розроблений А. Я. Варгою і В. В. Століним, являє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними.

Опитувальник складається з п'яти шкал.

Шкала 1. «Прийняття – відкидання». Шкала відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Утримання одного полюса шкали можна описати таким чином: батькові подобається дитина такою, якою вона є. Батько поважає індивідуальність дитини, симпатизує їй, прагне проводити багато часу разом з дитиною, схвалює її інтереси і плани. Інший полюс шкали: батько сприймає свою дитину поганою, або не пристосованою, невдахою. Йому здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібностей, невеликий розум, погані схильності. Здебільшого батько відчуває до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Він не довіряє дитині і не поважає її.

Шкала 2. «Кооперація». Соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батько зацікавлений у справах і планах дитини, намагається у всьому допомогти дитині, співчуває йому. Батько високо оцінює інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчуває почуття гордості за нього. Він заохочує ініціативу і самостійність дитини, намагається бути з ним на рівних. Батько довіряє дитині, намагається встати на його точку зору в спірних питаннях.

Шкала 3. «Симбіоз». Ця шкала відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При високих балах поданої шкалою можна вважати, що батько прагне до симбіотичних відносин з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так: батько відчуває себе єдиним цілим з дитиною, прагне задовольнити неї потреби дитини, відгородити його від труднощів і неприємностей життя. Батько постійно відчуває тривогу за дитину, дитина здається йому маленьким і беззахисним. Тривога батька підвищується, коли дитина починає автономізуватися з волі обставин, оскільки по своїй волі батько не надає дитині самостійності ніколи.

Шкала 4. «Авторитарна гиперсоціалізація». Шкала відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою в батьківському відношенні даного батька чітко проглядається авторитаризм. Батько вимагає від дитини беззастережного послуху і дисципліни. Він намагається у всьому нав'язати свою волю дитині, не в змозі стати на його точку зору. За прояви свавілля дитини суворо карають. Батько пильно стежить за соціальними досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

Шкала 5. «Маленький невдаха». Шкала відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьком. При високих значеннях за цією шкалою в батьківському відношенні даного батька є прагнення інфантилізувати дитини, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Батько бачить дитини молодше в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькові дитячими,

несерйозними. Дитина представляється непристосованим, неуспішним, відкритим для поганих впливів. Батько не довіряє своїй дитині, нарікає на його неуспішність і невірність. У зв'язку з цим батько намагається захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати його дії. Додаток Б.

Результати дослідження за методикою А. Я. Варги та В. В. Століна дають змогу пересвідчитись, що опікуни достатньо рідко схильні до надмірної вимогливості, знецінення досягнень своїх підопічних, негативного їх сприйняття. Про це свідчить досить не значна кількість опікунів (4%), що отримали показники за шкалою «Маленький невдаха».

Слід звернути увагу на показники, які говорять про прийняття-відхилення (33%). В даному випадку опікуни поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани.

Звернемо увагу на відсоткові частки вираженості симбіозу у стосунках з дитиною. Дану схильність зафіксовано у 18% опікунів. Ці опікуни відчують себе єдиним цілим з дитиною, прагнуть задовольнити потреби дитини, відгородити її від труднощів і неприємностей життя.

До кооперації схильні 21% опитаних. Ці опікуни довіряють дитині, намагаються встати на її сторону в спірних питаннях.

Останнім пунктом є авторитарна гіперсоціалізація. Дана позиція отримала 24% під час опитування, це свідчить про те, що серед опікунів є значна частина таких, які вимагають від дитини беззастережного послуху і дисципліни. Вони намагаються у всьому нав'язати свою волю дитині, не в змозі зрозуміти її точку зору.

Важливою умовою здійснення соціального супроводу опікунських сімей соціальним педагогом закладу освіти є його особистісна та морально-психологічна готовність до роботи з даною категорією осіб, що виражається у таких якостях як терпіння, милосердя, наполегливість, вміння обробляти значні обсяги інформації, орієнтація на духовні цінності тощо. Модель соціально-психологічного супроводу опікунських сімей необхідно розробляти з

урахуванням особистісних якостей, цінностей та рівня компетентності соціального педагога. Адже недостатній особистісний та професійний розвиток соціального педагога унеможливить реалізацію ключових напрямів роботи з опікунською сім'єю.

Рисунок 2.3. – результати діагностики опікунів за методикою А. Я. Варги та В. В. Століна.

Тест «Ціннісні орієнтації працівників» (М. Рокич). Тест спрямований на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістову сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя».

Розроблена М. Рокичем методика заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. Автор розрізняє два класи цінностей:

1. Термінальні - переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути. Даний матеріал представлений набором з 18 цінностей.

2. Інструментальні - переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації. Матеріал також представлений набором з 18 цінностей.

Цей поділ відповідає традиційному поділу на *цінності – цілі* та *цінності –*

засоби.

При аналізі отриманого ранжування цінностей психолог звертає увагу на їх угруповання досліджуваним в змістові блоки на різних підставах. Так, наприклад, можна виділити «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації особистого життя і т.д. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні й конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших і т.д. Психолог повинен спробувати вловити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити несформованість у респондента системи цінностей або нещирість відповідей в ході обстеження. Перевагою методики є універсальність, зручність та економічність у проведенні обстеження та обробці результатів, гнучкість - можливість варіювати як основний матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль в даному випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між дослідником і респондентом. Застосування методики з метою відбору, експертизи повинно бути досить обережним.

Особливості проведення процедури тестування. Респонденту пред'являються в алфавітному порядку два списки цінностей (по 18 у кожному) на аркушах паперу або на картках. У списках випробуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає в порядку значимості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пред'являється набір термінальних цінностей, а потім набір інструментальних цінностей.

Для подолання соціальної бажаності і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій випробуваного можливі зміни інструкцій, які дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Так, після основної серії можна попросити випробуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання:

1. «В якому порядку і в якій мірі (у відсотках) реалізовані дані цінності у

Вашому житті?»

2. «Як би Ви розташували ці цінності, коли б стали таким, яким мріяли?»

3. «Як, на Ваш погляд, це зробила б людина, досконала у всіх відносинах?»

4. «Як зробило б це, на Вашу думку, більшість людей?»

5. «Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому?»

6. «Як це зробили б Ви через 5 або 10 років?»

7. «Як розташували б картки близькі Вам люди?»

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливо і групове тестування. Додаток В.

Значна кількість респондентів обрали в пріоритет активне діяльне життя (9%), пізнання (9%), красу природи і мистецтва (8%), любов (7%), щастя інших (6%) щасливе сімейне життя (5%) (див. табл. 2.4). Даний результат дає можливість зрозуміти, що головне для переважної більшості соціальних педагогів не матеріальні цінності, а любов, здоров'я, друзі, робота та навіть розваги. Але низькі показники в таких сферах, як: розваги, визнання, творчість говорить про те, що є над чим працювати та чого досягати. В той же час отримані результати обстеження соціальних педагогів свідчить про їх особистісну готовність до реалізації комплексної моделі соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей.

Рисунок 2.4. – результати вивчення ціннісних орієнтацій соціальних педагогів(методика М. Рокіча)

Аналіз стану особливостей взаємодії опікунів з різноманітними органами соціального захисту можна зробити використовуючи метод SWOT-аналізу. Аналіз проводиться для того, щоб отримати краще розуміння ситуації, в якій знаходиться співпраця соціальних служб з опікунами, визначити які фактори можуть загрожувати розвитку їх взаємовідносин, які є можливості покращення співпраці, а також усвідомити сильні та слабкі сторони взаємодії соціальних служб та опікунів. Джерелами отримання інформації будуть: потенційні та реальні опікуни, їх родичі (наприклад, їх думки можуть вивчатися, за допомогою опитувань, звернень, пропозицій, скарг).

Для проведення аналізу ми скористалися методом SWOT-аналізу, який отримав свою назву від чотирьох слів: сили (Strengths), слабкості (Weakness), можливості (Opportunities), загрози (Threats). SWOT-аналіз – це процес встановлення зв'язків між найхарактернішими для соціальної служби можливостями, загрозами, сильними сторонами, слабкостями. При застосуванні SWOT аналізу доцільно використовувати матрицю (див. табл. 2.1).

Шаблон матриці для SWOT-аналізу

внутрішнє середовище	СИЛЬНІ СТОРОНИ Використовуйте це!	СЛАБКІ СТОРОНИ Долайте це!
зовнішнє середовище	МОЖЛИВОСТІ Здобуйте це!	ЗАГРОЗИ Уникайте цього!

При застосуванні методу SWOT-аналізу варто уникати двозначних тверджень. Чим точнішим та конкретнішим буде формулювання, тим кориснішим буде аналіз. SWOT-аналіз може проводитись різними способами: індивідуально або в колективі (групі), анонімно або відкрито, шляхом «мозкового штурму» тощо. Важливо, щоб аналіз був максимально об'єктивним. Результат SWOT-аналізу міститься у таблиці 2.2.

Для здійснення SWOT-аналізу ми користувалися оцінками фахівців Служби у справах дітей та Криворізький міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді використовуючи «Метод експертних оцінок».

Результати SWOT-аналізу особливостей взаємодії опікунів з органами соціального захисту

	СИЛЬНІ СТОРОНИ Підготовка соціальних працівників та соціальних педагогів в вищих навчальних закладах;	СЛАБКІ СТОРОНИ Кількість і кваліфікація соціальних працівників та соціальних педагогів; Невизначеність статусу
внутрішні	Науково-методичне	співпраці соціального працівника

причини	<p>забезпечення; Соціально-партнерські зв'язки; Інноваційні методики, напрацювання; Мотивація соціальних працівників; Волонтерство; Соціальна реклама.</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Взаємодія з органами виконавчої та законодавчої влади району та області. 	<p>та класичних опікунів; Низька оплата праці, престиж; Плинність кадрів; Уніфікація послуг без врахування потреб опікунів; Відсутність оцінки потреб опікуна та дитини під опікою;</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Декларативний рівень державних програм, низький рівень їх фінансування.
зовнішні причини	<p>МОЖЛИВОСТІ</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ розширення спектру послуг; ■ внесення змін до нормативно-правової бази; ■ залучення некомерційних та комерційних організацій району до надання благодійної допомоги дітям під опікою та в інтернатах. 	<p>ЗАГРОЗИ</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ незацікавленість потенційних опікунів через складні бюрократичні процедури встановлення опіки; Недосконалість чинного законодавства; Міжвідомча взаємодія, слабка координація; Відомчий характер соціальної роботи; Відсутність державних соціальних стандартів;

	<ul style="list-style-type: none"> ■ фізкультурно-оздоровчі заходи, культурні заходи, тренінги, вечори-зустрічі потенційних опікунів та дітей. 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Дисбаланс у підходах, превентивна робота - робота з наслідками; Відірваність теорії і практики; Відсутність достовірної статистики.
--	---	---

Підводячи підсумки SWOT-аналізу, ми бачимо, що незважаючи на підготовку кваліфікованих кадрів, їх все одно не вистачає, саме тому не можливе повноцінне задоволення потреб опікунських сімей. Без кадрів не можливо залишається оцінка потреб опікунів та їхніх підопічних, також важливо сказати, що мало уваги приділяється класичному встановленню опіки та опікунським сім'ям так, як держава робить акцент на діяльність та функціонування прийомних сімей та будинках сімейного типу.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження. Визначення найефективніших форм та методів роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями.

Основним принципом якісної діагностики взаєностосунків опікунів та дітей під опікою є результати вирішення різного роду завдань, які б підвищували рівень готовності 2-х сторін до взаємодії. Важливо враховувати той факт, що якість підготовки опікунів розкривається за допомогою кількісних показників, які, в свою чергу, в певній мірі відображають якісний аспект сформованості готовності опікунів до опікунської діяльності. Проблема діагностики й оцінки якості готовності опікунів до опікунської діяльності – це здебільшого проблема дослідження їхніх індивідуальних відмінностей та шляхів налагодження стосунків з підопічними.

У відповідності до гіпотези кваліфікаційної роботи одним з важливих аспектів соціального супроводу опікунської сім'ї є формування в опікунів неформального ставлення до виконання своїх обов'язків через стимулювання задоволення не тільки фізіологічних, але й духовних потреб дитини, емоційного контакту з нею та моральної підтримки, високого ступеню довіри до її внутрішньої природи. На користь того, що формальне, емоційно дистантне ставлення до підопічних дійсно має місце свідчать окремі показники проведеного емпіричного дослідження. Так, зокрема значна кількість дітей (47%), працюючи з методикою «Взаємодія батька з дитиною» (ВБР) відмітила наявність емоційної дистанції, що є характерною для опікуна. Даний показник повністю узгоджується з самооцінками самих опікунів за шкалою «Дистанція – емоційна близькість» цієї ж методики, в яких опікуни підтвердили наявність емоційної дистанції між ними та підопічними. За методикою А. Я. Варги та В. В. Століна було встановлено, що тільки 33% опікунів характеризуються таким типом батьківського ставлення як прийняття, що говорить про те, що інша частина опікунів досить скептично оцінюють ступінь пристосованості дитини до життя та вірогідність досягнення нею успіху у різних сферах життєдіяльності, зокрема, у навчанні. Непрямим показником, що також може бути пов'язаним з наявністю емоційної дистанції, формального ставлення до дитини є висока частота зустрічаємості опікунів зі строгим стилем виховання (87%), прагненням до високого рівня контролю за поведінкою дитини (91%), дуже високою вимогливістю до рівня усвідомленості та відповідальності поведінки підопічних (84%). Крім цього 19% дітей (тобто майже 5-та частина від досліджуваної вибірки) відмічають випадки незгоди між дитиною та опікуном. Незадоволеність стосунками з опікуном виказали 32% дітей (більше, ніж чверть емпіричної вибірки), що свідчить про дисфункції в структурі опікунсько-дитячих відносин в цих родинах, та потребує компетентного втручання. Таким чином, не дивлячись на ряд виявлених позитивних сторін взаємодії опікуна з дитиною у більше, ніж половини обстежених родин (висока ступінь прийняття дитини, авторитетність опікуна, послідовність їх виховних

впливів, співробітництво тощо), було також виявлено і значну кількість сімей, в яких є труднощі налагодження емоційного контакту з дитиною, довірчого спілкування, що свідчить про досить формальне ставлення значної частини опікунів до своїх опікунських обов'язків.

Зважаючи на це, ефективні форми та методи роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями мають бути спрямовані на подолання досить вираженої емоційної дистанції у ставленні опікунів до підопічних. Для цього можна використовувати окремі елементи тренінгових занять з усвідомленого батьківства, розвитку комунікативних навичок та навичок емоційної підтримки.

Іншим аспектом соціального супроводу опікунських сімей є припущення про необхідність оптимізації дитячо-батьківських стосунків між опікуном та його підопічним. Про наявність дисфункційних елементів у стосунках з підопічними свідчать наступні результати емпіричного дослідження. Зокрема, 18% опікунів схильні до вираженого симбіозу у стосунках з дитиною, що свідчить про ризик виникнення созалежності між дитиною та опікуном. Це проявляється у відчутті себе єдиним цілим з дитиною, прагненні задовольнити усі її потреби, убезпечити від труднощів та неприємностей життя. Такий тип опікунсько-дитячих відносин не можна назвати адаптивним, оскільки формує в підопічного такі характерологічні якості як несамостійність, недостатню автономність та залежність. Також виявлено досить високу відсоткову частку опікунів (24%) для яких характерна авторитарна гіперсоціалізація. Вони вимагають від дитини беззастережного послуху і дисципліни, нав'язують свою волю дитині та не в змозі поставити себе на її місце. Досить рідно (4% загальної вибірки досліджуваних опікунів), але все ж таки трапляється схильність опікунів до надмірної вимогливості, знецінення досягнень своїх підопічних, негативного їх сприйняття (високі показники за шкалою «Маленький невдаха»). Сумуючи неадаптивні стилі дитячо-опікунських відносин, можна констатувати, що майже у половині з опікунських родин вибірки дослідження (46%) мають місце дисфункційні прояви у стосунках з підопічними, що також потребує уваги зі сторони соціального педагога. Таким чином, в програмі соціального

супроводу необхідно обов'язково передбачити ряд заходів, спрямованих на оптимізацію опікунсько-дитячих родинних взаємин, що передбачає підвищення рівня структурованості, довіри, відповідальності, доцільності виховних вимог у ставленні опікуна до підопічного.

Для висвітлення повної картини отриманих результатів дослідження слід сказати, що було виявлено також значну кількість опікунських сімей гармонійного типу, що мають високий рівень вираженості показників за такими шкалами як «Задоволеність відносин опікуна з дитиною», «Емоційна близькість дитини до опікуна», «Прийняття» та «Послідовність виховних впливів». В цих сім'ях високий рівень задоволеності опікунів відносинами з дітьми та хороший рівень співпраці між ними. Таким чином соціально-педагогічного супроводу в аспекті оптимізації ставлення опікунів до підопічних, усунення формального ставлення до своїх обов'язків потребують не всі опікунські сім'ї.

У сформульованій гіпотезі також припускалося, що соціальний захист опікунських сімей має також враховувати та сприяти вирішенню можливих протиріч між опікунськими сім'ями та різноманітними соціальними інститутами, зокрема, органами соціального захисту. На емпіричному рівні таке положення речей було підтверджено шляхом застосування SWOT-аналізу. Зокрема, було виявлено такі слабкі сторони та загрози організації роботи служб соціального захисту, які можуть безпосередньо позначитись на якості надання соціальних послуг опікунським сім'ям: 1) плінність кадрів; 2) низька оплата праці та престижність роботи фахівців служб у справах дітей; 3) уніфікація послуг без врахування потреб опікунів; 4) низький рівень фінансування державних програм соціального захисту опікунських сімей; 5) складні бюрократичні процедури встановлення та процесуальної реалізації опіки; 6) поверховий характер соціальної роботи; 7) слабка координація взаємодії різних ланок органів соціального захисту. Можна з впевненістю стверджувати, що перераховані недоліки організації роботи органів соціального захисту будуть негативно позначатися на характері та особливостях взаємодії з опікунськими сім'ями, що буде провокувати стан невизначеності та незадоволеності у

опікунів, внутрішній протест та ворожість по відношенню до працівників соціальних служб.

Таким чином, у результаті проведення емпіричного дослідження було виявлено типові соціальні та педагогічні труднощі, з якими стикаються опікунські сім'ї. Мова йде про формальне ставлення значної частини опікунів до своїх опікунських обов'язків (що на сьогоднішній прирівнюються до батьківських), наявні дисфункції у побудові опікунсько-дитячих взаємин в родині, наявність об'єктивних труднощів та протиріч в процесі взаємодії опікунів з органами соціального захисту. Саме ці недоліки виступили «мішенями» соціально-педагогічного супроводу соціального педагога, подолання яких ми передбачаємо після реалізації розробленої програми соціальної допомоги опікунським сім'ям. Хотілось би зауважити, що за результатами вивчення термінальних та інструментальних цінностей більшість соціальних педагогів можуть бути визнані готовими до реалізації заходів соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей.

Враховуючи мету нашого дослідження, варто зазначити, що соціальні педагоги мають орієнтуватися на надання якісної, професійної допомоги опікунським сім'ям враховуючи такі підходи, як особистісно зорієнтований, індивідуальний, системний та родинноцентричний. Загалом соціальному педагогу та опікунам варто орієнтуватися на проблеми задоволення потреб дитини під опікою. Для підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи, цілеспрямованої і систематичної діяльності з опікунською сім'єю ми пропонуємо використати наступні форми і методи роботи: проведення настановчих конференцій у школі для опікунів, запровадження в практику діяльності навчальних закладів методичних семінарів для соціальних педагогів та педагогічних колективів. Рекомендуємо проводити індивідуальні бесіди з членами родини щодо розвитку опікунської сім'ї, розробляти індивідуальні програми патронажу опікунських сімей для тих випадків, де є суттєві складнощі в налагодженні взаємостосунків між опікунами та дітьми під опікою. Насамперед, соціальний педагог повинен зрозуміти власну організаційну роль у

роботі з опікунською сім'єю, яка виховує дитину-сироту або дитину, яка позбавлена батьківського піклування, як окремою групою людей.

Описуючи роботу соціального педагога з опікунськими сім'ями в загальноосвітньому закладі навчання, варто зазначити, що для підвищення рівня надання послуг опікунським сім'ям в закладах освіти ми розробляємо методичні матеріали, семінари – тренінги, семінари з елементами тренінгу, вправи та завдання для налагодження стосунків між опікунами та дітьми під опікою.

Для соціальних педагогів, ми пропонуємо проводити методичні семінари для педагогічного колективу та адміністрації загальноосвітніх закладів з метою роз'яснення алгоритму дій в роботі потенційними опікунами та створювати комісії по наданню соціальних, педагогічних та педагогічних послуг опікунським сім'ям. Методичні семінари допоможуть забезпечити комплексний підхід у роботі закладу освіти з опікунськими сім'ями, основною метою проведення методичних семінарів буде роз'яснення функціональних обов'язків кожного члена освітнього процесу, який взаємодіє з представниками опікунських сімей; соціальних педагогів, класних керівників, вчителів-предметників та членів адміністрації буде ознайомлено з формами та методами соціально – педагогічного патронажу опікунської сім'ї та з технологіями педагогічної діяльності, які допоможуть розширити соціальний простір дитини під опікою. До проведення методичних семінарів варто залучати не лише колектив закладу освіти, а й соціальних працівників, представників органів опіки, дільничні, спеціалісти із організаційно-правових питань.

Варто зазначити, що під час формування вміння та навичок, які сприяють розбудові соціального простору дитини-сироти необхідно використовувати варіативні технології, форми та методи соціально-педагогічного патронажу опікунської сім'ї, адже особливості життєдіяльності сім'ї, в якій перебуває дитина під опікою, зумовлюються насамперед специфікою розвитку самої дитини, її особистісними якостями та характеристиками. Готуючись до методичного-семінару варто вказувати на те, що соціально-педагогічної роботи

є частиною соціально-педагогічного патронажу, спрямованого на здійснення соціальної опіки. Головна ціль соціально-педагогічного патронажу опікунської сім'ї полягає у подоланні життєвих труднощів, збереженні та підвищенні соціального статусу її членів. Для досягнення основної цілі патронажу необхідно дотримуватися основних вимог, таких як:

- вивчення та оцінка життєвих ситуації, у якій опинилися члени опікунської сім'ї;
- за для вирішення проблем в опікунській сім'ї та задоволення базових потреб дитини-сироти та рідних дітей опікунів, самих опікунів варто зайнятися розробкою та прогнозування програм;
- перед запровадженням програми варто узгодити її кожним членом опікунської сім'ї;
- основних дій реалізації програми мають бути спрямовані на підвищення узагальненого критерію якості життя в опікунській сім'ї.

Перед тим як приступити до реалізації програми та здійснити всі поставлені завдання, насамперед необхідно за допомогою специфічних методик здійснити експрес-опитування опікунів, провести оцінку потреб дитини тощо, здійснити рейд в опікунську сім'ю з метою проведення візуальної діагностики соціально-побутових умов проживання дитини-сироти, скласти акт обстеження матеріально-побутових умов проживання дитини, саме відвідування опікунської сім'ї дає можливість більш детально вивчити характер взаємостосунків між опікунами із дітьми, також це дає можливість дізнатися про організацію дозвілля дитини-сироти, її інтереси, самооцінку та особливості поведінки.

Організація роботи з підтримки функціонування опікунської сім'ї має ґрунтуватися на засадах неперервності, професійності, міжвідомчої взаємодії та етапності.

На початковому етапі функціонування опікунської сім'ї здійснюється початкова підтримка. Вона потрібна для сприяння адаптації сім'ї і дитини до нових умов проживання, пошуку ефективних способів взаємодії. Подальша

підтримка спрямована на розв'язання проблем розвитку дитини в різні періоди її становлення чи проблем функціонування сім'ї, які обмежують її можливості в наданні опіки дитині.

Процес надання підтримки опікунським сім'ям здійснюється шляхом соціального супроводу.

Учасниками супроводу опікунських сімей є:

- представники органів державної влади;
- соціальні працівники та соціальні педагоги;
- опікуни та їхні діти;
- прийомні діти;
- залучені спеціалісти;
- супервізор.

Учасники процесу супроводу мають усвідомлювати, що ефективність підтримки опікунських сімей залежить від їхньої узгодженої взаємодії.

Всі форми соціальної роботи із супроводу опікунських сімей та дітей поділяються на групові та індивідуальні.

Групи зустрічей опікунів проводяться один раз на місяць. Метою проведення групових зустрічей опікунів є набуття ними навичок прийняття і розуміння себе та інших, розвиток уміння встановлювати партнерські стосунки та здобуття здатності бути гнучким у поведінці. Групи зустрічей проводить психолог або досвідчений соціальний працівник, який володіє методикою проведення таких зустрічей.

Завдання:

- створення в групі атмосфери взаємодовіри, взаємоповаги та взаємопідтримки;
- вчасне виявлення “проблемних зон” функціонування прийомної сім'ї;
- прояснення потреб прийомних батьків та напрямків необхідної підтримки;
- розширення досвіду учасників в вирішенні складних ситуацій;

- научіння методам психологічної самодопомоги;
- інформування про сфери отримання кваліфікованої допомоги;

Щоб позитивний груповий процес міг відбутися, потрібно дотримуватися таких умов проведення групових зустрічей :

- час роботи групи і його використання планують самі учасники згідно питань, які їх хвилюють;
- роботи повинна проводитися в спеціально облаштованому для цього приміщенні;
- доречна наявність поруч окремої кімнати, яка знадобиться у випадках розгортання конфліктної ситуації між окремими учасниками групи. У групі завжди знайдеться медіатор – нейтральна особа або другий ведучий, який захоче уважно вислухати спочатку одного, а потім другого учасника суперечки. Конфлікт, що виник, не завжди швидко може бути вирішений. Група зустрічей завжди має обмежений час проведення. Тож, щоб груповий процес залишити у безпеці і захистити від деструктивних процесів, які завжди будуть виникати в групі, краще конфліктну ситуацію ізолювати і для її вирішення надати медіатору та учасникам конфлікту окрему кімнату;
- група повинна бути відкрита для нових учасників, що буде сприяти збереженню позитивного групового процесу;
- самовираження має проявлятися без завади інтересам інших;
- група має позитивний вплив на особистість, якщо набутий в групі досвід вона використовує в реальному житті.

Не слід допускати, щоб такі групи ставали заміниками реального спілкування, ведучий повинен залишатися реальною людиною і на рівні інших членів групи бути включений в її роботу, як правило опікуни мають здатність долати складні ситуації. Ведучим групи слід пам'ятати, що способи подолання складних життєвих ситуацій є різними і люди по різному реагують на сильні емоції та конфлікти. Вміння ведучого визнавати доречність різних способів вирішення складних ситуацій, може вступити у конфлікт із моральними переконаннями та стилем поведінки учасників. Нереалістичні очікування від

групи, приписування їй функцій вирішення питань матеріальної допомоги, схильність учасників уникати або йти на конфронтацію у складних ситуаціях, занижена самооцінка можуть призвести до нездатності людини реалізувати у житті груповий досвід. За таких умов група може мати негативний вплив на особистість.

Метод груп зустрічей дає людям відчуття спільності, тому їх надбання широко використовуються у роботі різних груп та соціальних інститутів.

Поки існує проблема самотності, відчуження, а також прагнення особистості до реалізації власного потенціалу, буде відповідна необхідність у групах зустрічей. Інститут опікунської сім'ї недостатньо розвинений у нашій країні. Тож потреба у підтримці одинокими людьми, які стали опікунами ще тривалий час буде актуальною. Проведення групових зустрічей є вдалою та ефективною формою підтримки опікунів.

Технологія соціального супроводу опікунської сім'ї базується на основних положеннях моделі «ведення випадку», що передбачає: оцінку конкретної ситуації, визначення першочергових потреб, розробку послідовного плану діяльності, надання соціальної допомоги, періодичну оцінку ефективності послуг, корекцію плану подальшої діяльності, з урахуванням результатів оцінювання.

Якщо розглядати модель надання соціальної допомоги опікунській сім'ї, то в першу чергу соціальний супровід спрямований на вирішення проблемних питань життя та розвитку саме дитини. Проте, враховуючи потребу забезпечення нормальних умов сімейного оточення дітей, робота проводиться і з батьками, і з біологічними дітьми. Комплексність у соціальній роботі з такими сім'ями і визначається терміном «соціальний супровід опікунської сім'ї». Соціальний супровід – це діяльність спеціаліста (або групи спеціалістів), спрямована на створення необхідних соціально-психологічних умов розвитку дитини під опікою.

В основі соціального супроводу лежить оцінка та планування послуг. Елементом цього процесу повинна бути індивідуальна оцінка потреб дитини

під опікою. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють соціальний супровід опікунських сімей від моменту їх утворення. Така діяльність передбачає надання опікунам і прийомним дітям психологічних, соціально-педагогічних та інших послуг, здійснення заходів щодо соціальної реабілітації та інтеграції дітей. Така форма соціальної роботи виступає, з одного боку, як контроль за умовами виховання та утримання, з іншого боку – як система дієвої допомоги у вирішенні життєвих проблем сімей, які виховують дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Основними завданнями соціального супроводу є:

- ефективне використання наявних ресурсів для оптимальної та швидкої адаптації сім'ї і дитини з метою вирішення проблем останньої;
- надання допомоги опікунам для того, щоб у подальшому вони могли вирішувати проблеми шляхом мобілізації власних ресурсів;
- забезпечення партнерських стосунків між сім'єю, соціальною службою, іншими державними і громадськими установами для комплексного забезпечення прав дитини.

Реалізація соціального супроводу опікунської сім'ї передбачає: 1) базову оцінку стану здоров'я, рівня психологічного та емоційного розвитку, знань дитини; 2) складання плану соціального супроводу дитини; 3) відвідування сім'ї, контактування з батьками та дитиною; 4) надання допомоги опікунам щодо розв'язання проблем; 5) періодичну оцінку ефективності реалізації соціального супроводу; 6) коригування плану соціального супроводу; 7) надання інформації службам у справах неповнолітніх до щорічного звіту; 8) планування виходу дитини із сім'ї.

В роботі з опікунськими сім'ями важливим є підвищення рівня професійної обізнаності та компетентності соціального педагога. З усіх можливих форм роботи, ми обрали для впровадження в практику тренінг «Налагодження соціальної взаємодії опікунських сімей через професіоналізм педагогів». Мета тренінгу – надання допомоги педагогам загальноосвітнього закладу в питаннях оволодіння професійними вміннями соціальної взаємодії. За

основу проведення тренінгових занять було взято такі методи, як: вправи на організацію взаємодії з дитиною, діалогова взаємодія, ділова гра, дискусія, моделювання, мозкова атака. Під час проведення соціально-педагогічного семінару з елементами тренінгу «Школа умінь соціальної взаємодії педагогів з опікунськими сім'ями» роботу необхідно спрямовувати на вироблення відповідного алгоритму дій соціальних педагогів. Кожне заняття має розпочинатися з обговорення специфіки такого професійного уміння, як соціальна взаємодія. Таке обговорення має велике значення, оскільки соціальним педагогам необхідно з наведенням конкретних прикладів роботи з опікунською сім'єю зрозуміти абстрактну сутність, так і конкретне значення розбудови соціального простору дітей під опікою. Далі необхідно змоделювати соціальну взаємодію з опікунами та особами, які можуть допомогти їм на практиці вирішувати проблеми, що виникають у процесі виховання дитини, яка перебуває під опікою.

Перш ніж соціальні педагоги розпочинають тренінг, необхідно з'ясувати їхнє розуміння потреби вивчення професійних мотивів і виявлення потреби соціальних педагогів у визначених уміннях соціальної взаємодії. Важливим правилом тренінгу є те, що педагоги мають відвідувати всі заняття. На початку заняття соціальний педагог описує ситуацію з життя опікунської сім'ї, учасники тренінгу отримують ролі дійових осіб заданої проблемної ситуації, що допомагає отримати додаткову інформацію, необхідну для того, щоб зробити ситуацію наближеною до реальної. Перед початком тренінгу, всім учасникам нагадують про їхні обов'язки, а інші учасники мають уважно спостерігати за взаємодією. Кожне заняття має розпочинатися інсценування проблемної ситуації в опікунській сім'ї і закінчуватися вирішенням проблемної ситуації схиляючись до пошуку нових підходів до проблеми.

Тренінг для батьків на тему: «Стилі виховання в родині» спрямований на пізнання опікунами дітей, як правильно вибрати той чи інший спосіб, стиль виховання, як ставитися до перемог дитини та її невдач, як допомогти їй самоствердитися в житті. Також тренінг допоможе опікунам поглибити свої

знання з психології, ознайомитися з стилями виховання, отримати рекомендації покращення взаєностосунків з дітьми (Додаток Г).

Важливим етапом проведення тренінгу є зворотний зв'язок. Соціальний педагог під час зворотнього зв'язку може зрозуміти, чи добре він дотримувався професійних умінь. Заключним етапом тренінгу є моніторинг та оцінка соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю. Після проведення тренінгу, соціальні педагоги мають змогу втілити в життя ті професійні уміння, яким вони практикувалися протягом заняття. З метою проведення інформаційної роботи з педагогічними працівниками навчальних закладів ми пропонуємо використати такі форми як бесіди, семінари, круглі столи та практико-орієнтовані конференції у школі.

На семінарах пропонуємо розглядати питання щодо соціально-правового захисту дитини-сироти, задля розвитку таких умінь, як:

- здійснення соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю в умовах загальноосвітньої середньої школи;
- навички консультування членів опікунської сім'ї;
- формування цінності турботи в опікунській сім'ї.

Під час дискусії «Нормативно-правова база з захисту інтересів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» важливо розкрити, що входить до обов'язків громадян та органів влади щодо виявлення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, розглянути основні завдання органів опіки і піклування; визначити права й обов'язки опікуна і піклувальника; вивчити, дослідити наявні державні пільги для дітей-сиріт, що проживають в опікунській сім'ї.

2.3 Шляхи вдосконалення соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей

Соціальний педагог та опікуни є партнерами у забезпеченні надання повноцінної опіки дитини. Соціальний педагог є з'єднуючою ланкою між державою та опікунами і саме його професійна підготовка та висококваліфікована робота забезпечують компетентне вирішення і узгодження усіх поточних питань супроводу сім'ї.

Для успішної педагогічної діяльності з опікунською сім'єю соціальному педагогові необхідні певні особистісні якості та професійні уміння, такі як: аналітичні, прогностичні, проектні, комунікативні уміння та рефлексія, творчі уміння, уміння етично-вольової саморегуляції, а також знання нормативно-правової бази створення та функціонування сімейних форм устрою дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; теорії та технології організації соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей, основи педагогіки та вікової психології дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, закономірності їх психофізіологічного, духовного й соціального розвитку, характеристики нормальної та девіантної поведінки дітей-сиріт; методи планування, організації й управління соціально-педагогічної діяльності з опікунською сім'єю.

Звернемо увагу на те, що робота соціального педагога з опікунською сім'єю і надання соціальних послуг для дітей, які проживають у таких сім'ях, забезпечується лише з інформаційно-правової сторони. У загальноосвітніх закладах ведеться облік дітей, які проживають в опікунських сім'ях, раз на два роки діти забезпечуються шкільною і спортивною формами та гарячим харчуванням (обідами). На сьогодні недостатньо розробленою є система соціальних послуг та заходів, спрямованих на швидку адаптацію дітей-сиріт у опікунських сім'ях, з допомогою у їх вихованні, подолання та профілактика конфліктів у опікунській сім'ях, що часто провокуються біологічними дітьми опікунів. Для нашого дослідження важливі концептуальні підходи до опіки соціальних сиріт в Україні. Ми звертаємося до інтегрованого підходу, який враховує специфіку роботи соціального педагога з опікунськими сім'ям, що реалізується через соціальний супровід опікунських сімей. Діяльність

соціального педагога в рамках соціального супроводу передбачає відстоювання інтересів опікунів в суспільстві та права членів сім'ї у родині для найкращого всебічного розвитку дітей. Соціальний супровід опікунських сімей реалізується у трьох основних формах: представництво, а саме ініціювання в органах державної влади забезпечення прав дітей та опікунів; педагогічна підтримка, це система заходів з надання допомоги у налагодженні стосунків в опікунській сім'ї та з оточуючим середовищем; допомога передбачає систему екстрених та поточних послуг, що пропонуються сім'ям з метою подолання життєвих труднощів опікунської сім'ї [90].

Інтегрований підхід до супроводу опікунських сімей включає врахування усіх складових соціально-педагогічного захисту дитини та її вихователів, а з іншого – допомогу різних фахівців, органів влади, громадських організацій у реалізації захисту інтересів і прав дитини та її сім'ї. Маємо вказати на те, що в умовах загальноосвітніх середніх шкіл інтегрований підхід до соціального супроводу опікунських сімей може здійснюватися за допомогою фахівців, які безпосередньо спілкуються із дитиною та її опікунами, а саме: учителі, які викладають навчальні предмети, класні керівники, представники соціально-психологічної служби, адміністративний персонал школи, офіцери ювенальної превенції територіальних органів національної поліції, представниками опікунської ради. Саме від ефективності групової роботи означених представників громади з опікунськими сім'ями, на нашу думку, від їх взаємодії та співпраці залежить якість здійснення соціального супроводу. Родиноцентричний підхід відіграє важливу роль, тому що охоронно-захисна функція соціального педагога розглядається як пріоритетна, а соціально-педагогічна робота із опікунською сім'єю виступає правозахисною функцією, яка здійснюється як надання соціально-педагогічних послуг щодо реалізації опікунською сім'єю своїх прав у суспільстві та прав інших членів опікунської сім'ї. Реалізація прав опікунської сім'ї в цілому дозволяє нам говорити про таку сім'ю як благополучну (дієздатну). Таким чином, розглядаючи основні підходи, представлені в науковій літературі, можна вказати на те, що для побудови

наукового фундаменту спеціалізованої соціальної практики у роботі з опікунської сім'єю в умовах загальноосвітньої середньої школи А. М. Федорова виділяє такі підходи: диференційований, індивідуальний, інтегрований, комплексний, родинноцентричний [90].

Умовами здійснення соціального супроводу сім'ї є наявність опікунських сімей та дітей, які потребують соціальної допомоги; соціальних служб, які надають певні послуги; спеціально підготовлених спеціалістів і відповідного методичного забезпечення (технології здійснення соціально-педагогічного супроводу). З метою вдосконалення соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей, ми пропонуємо розробити та впровадити механізм співпраці відповідних органів та установ з опікунськими сім'ями. Головне місце в роботі з опікунськими сім'ями займає надання якісної, професійної допомоги, на підставі глибокого всебічного аналізу з прогнозуванням і контролем.

У організації роботи з опікунськими сім'ями в системі роботи відділу освіти та загальноосвітніх навчальних закладів є необхідність вдосконалення співпраці з:

- правоохоронними органами,
- органами охорони здоров'я,
- служби у справах дітей,
- відділом у справах сім'ї та молоді, центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді,
- управлінням праці і соціального захисту населення.

Модель механізму координації роботи з опікунськими сім'ями ми відобразимо в три етапи роботи (рис. 2.5 – 2.7).

На першому етапі Загальноосвітні навчальні заклади спільно з відділом у справах сім'ї та молоді, центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управлінням праці і соціального захисту населення проводиться збір інформації про опікунську сім'ю, первинний контроль за положенням справ в сім'ї, складання акта обстеження житлово-побутових умов проживання сім'ї в якій мешкають діти.

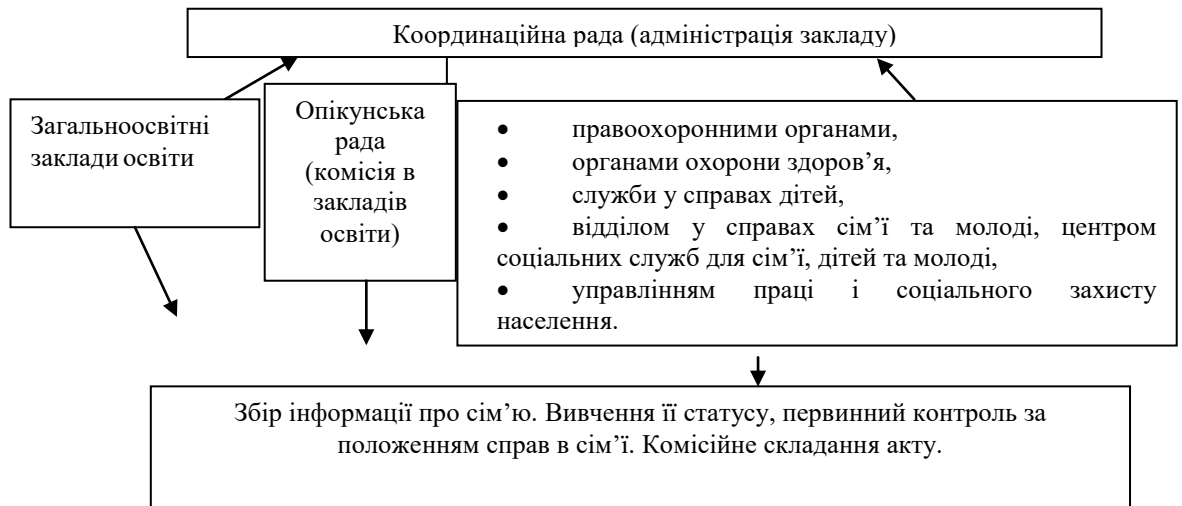

Рисунок. 2.5. – I етап моделі реалізації механізму координації роботи з опікунськими сім'ями.

Зібрана інформація надається до служби у справах дітей, сім'ї передаються під соціальний супровід міському центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

На другому етапі складається план соціального супроводу сім'ї. Де головна частина роботи покладається на службу у справах дітей, яка проводить соціальне інспектування сімей, управління життям сім'ї, надає консультації стосовно налагодження стосунків в опікунських сім'ях, здійснює соціально-просвітницьку опіку для кожного члена сім'ї, допомога сім'ї в зверненнях до органів влади, інших закладів, проводить групові тематичні консультації, лекції для членів сім'ї.

У проведенні соціального інспектування також приймають участь загальноосвітні заклади, відділ ювенальної превенції у справах дітей, дільничні інспектори.

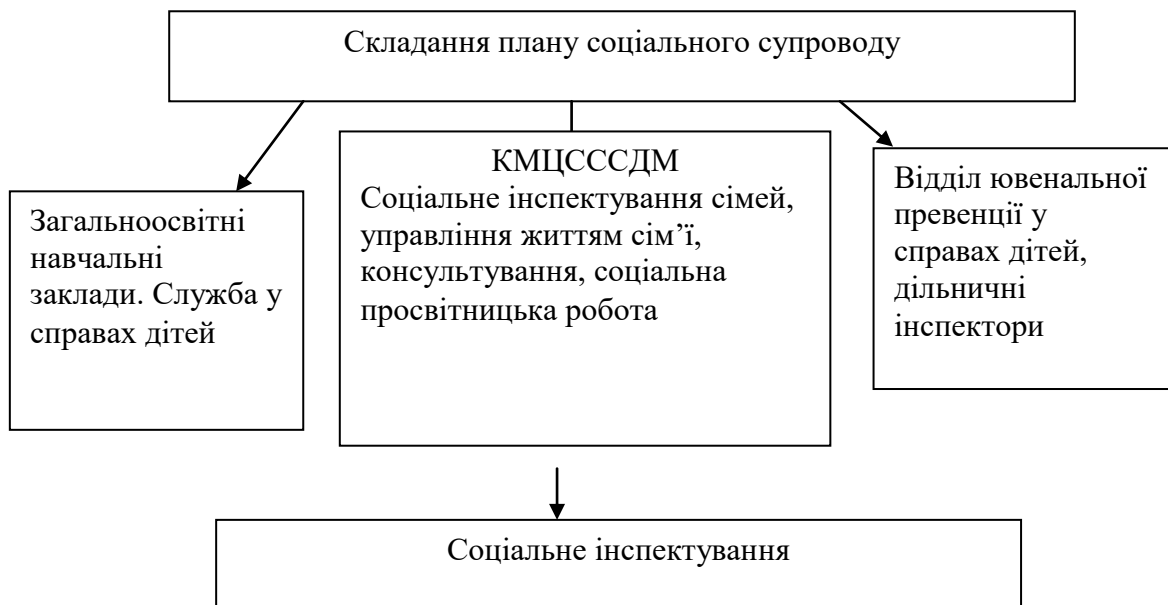

Рисунок. 2.6. – II етап моделі реалізації механізму координації роботи з опікунськими сім'ями

Третій етап, за результатами перших двох етапів служба у справах дітей дає рішення про влаштування дитини в сім'ю.

Момент дії первинної профілактики, а саме роботи з причинами проблем в соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей за якими стоять непорозуміння, відторгнення, проблеми з адаптацією та прийняттям, чого не повинно бути якщо механізм співпраці та координації буде спрямований на роботу з кризовими опікунськими сім'ями, то всі органи, установи, будуть працювати на результат.

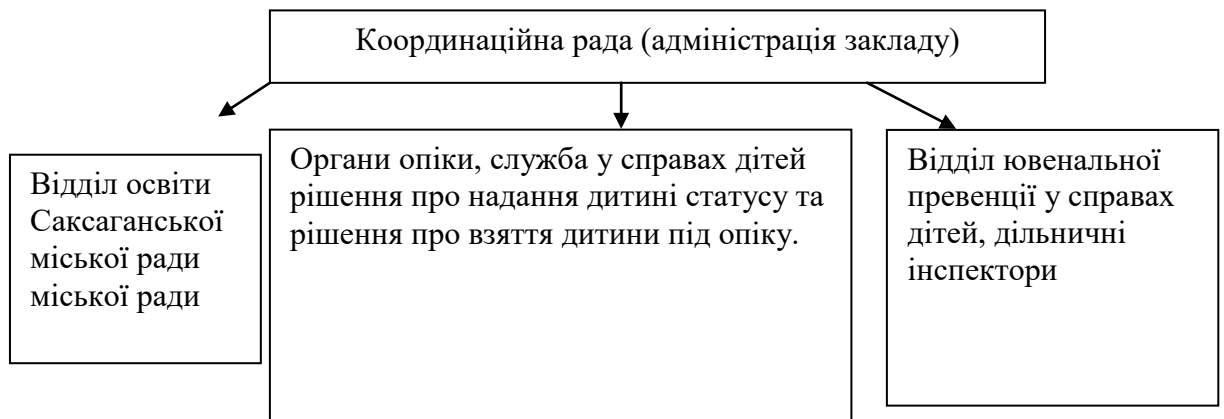

Рисунок. 2.7. – III етап моделі реалізації механізму координації роботи з опікунськими сім'ями

Комплексна оцінка потреб дитини та її сім'ї є важливим етапом соціально-педагогічного супроводу опікунської сім'ї.

Важливим етапом в роботі соціального педагога є сприяння покращенню ставлення громадськості до опікунських сімей засобами зв'язків з громадськістю соціального педагога. Зв'язки з громадськістю можуть бути достатньо оперативним інструментом комунікаційної стратегії соціального педагога в роботі з опікунськими сім'ями.

У процесі роботи з метою покращення ставлення громадськості до опікунських сімей ми користувалися таким – інструментарієм:

1) Брифінг – до участі у заході було запрошено представників органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, активістів молодіжного громадського руху, засобів масової інформації, районні координатори та волонтери, лідери учнівського і студентського самоврядування. Основні завдання брифінгу:

- підвищення обізнаності населення щодо цінності та важливості діяльності опікунських сімей;
- пошук інноваційних механізмів щодо створення сприятливих умов для взаємодії опікунів та громадських організацій;

- обмін досвідом у реалізації кращих національних та закордонних практик роботи соціальних педагогів з опікунськими сім'ями;
- популяризація прикладів взаємодії загальноосвітніх закладів та волонтерських організацій;
- створення комунікативної платформи для налагодження співробітництва між органами державної влади та громадськістю у галузі реалізації соціально-педагогічних проблем опікунів.

В рамках брифінгу була розглянута тема: « Типові соціальні та педагогічні труднощі, з якими стикаються опікунські сім'ї»

2) Прес-конференція – організована зустріч опікунів з представниками установ, громадськістю, соціальними педагогами. Цілі прес-конференції: надання громадськості інформації і коментарів з різних аспектів функціонування опікунських сімей з перших рук.

3) Прес-тур – екскурсія, організована для журналістів з метою залучення уваги до соціалізації опікунської сім'ї (відвідування однієї або кількох опікунських сімей).

Робота соціального педагога з опікунськими сім'ями передбачає поетапний процес:

1) Вхідний (початковий) етап. Мета: виявити проблеми, з якими може зіткнутися опікунська сім'я в процесі життєдіяльності.

2) Основний (реалізації) етап. Мета: забезпечити впровадження сукупності організаційних умов, що оптимізують процес взаємодії соціального педагога з опікунськими сім'ями.

3) Етап оцінювання (кінцевий). Мета: перевірити ефективність роботи соціального педагога, спрямованої на оптимізацію процесу соціалізації опікунських сімей.

Важливим етапом в пошуках шляхів вдосконалення соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей є залучення волонтерів до роботи з опікунськими сім'ями. З упевненістю зауважимо на неоціненному потенціалі волонтерського ресурсу в роботі соціального педагога з опікунськими сім'ями,

зокрема, у межах загальноосвітніх шкіл. Одним із найпоширеніших способів залучення волонтерів є опублікування оголошення під заголовком "Потрібні волонтери".

Другим можливим шляхом залучення волонтерів, яким може скористатися соціальний педагог, є проведення акції із залученням волонтерів. Інший шлях – зустрічі із керівництвом, представниками закладів освіти. Також можна розповсюдити листівки-заклики або інформаційні буклети про те що необхідні волонтери серед студентів вищих навчальних закладів, громадських організацій, державних підприємств.

Соціальний супровід опікунів та їх підопічних волонтерами допомагає інтеграції в суспільство:

- сприяння самовихованню, самовизначенню та самовдосконаленню дітей під опікою;
- соціальна підтримка опікунів;
- розвиток і підтримка опікунів та їх підопічних;
- організація змістовного дозвілля дітей і опікунів.

Проводяться змагання, олімпіади, походи, екскурсії, конкурси творчих робіт, тематичні дні, свята, ярмарки, також іде залучення молоді та підлітків до різноманітних гуртків і секцій.

Висновки до другого розділу

Соціальний педагог у своїй роботі з дітьми використовує різні методи, спрямованні на досягнення завдань щодо соціально-психологічної підтримки дітей-сиріт: психологічні методи (діагностика, корекція, психотерапевтичні тренінги, методи психотерапії та ін.); соціологічні методи (метод спостереження, соціометричний метод, експеримент, метод експертних оцінок, аналіз документів); педагогічні методи (формування свідомості, методи організаційної діяльності, стимулювання, ігрові методи, методи включення, соціальне навчання та ін.).

Соціальний супровід – одна із форм роботи з дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування, мета якої сприяти адаптації дитини у новій родині, створення позитивного психологічного мікроклімату, умов розвитку з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини. Здійснюється за спеціальним планом, який складається щорічно для кожної дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування.

За результатами експерименту було виявлено, що значна кількість дітей (47%), працюючи з методикою «Взаємодія батька з дитиною» (ВБР) відмітила наявність емоційної дистанції, що є характерною для опікуна. Даний показник повністю узгоджується з самооцінками самих опікунів за шкалою «Дистанція – емоційна близькість» цієї ж методики, в яких опікуни підтвердили наявність емоційної дистанції між ними та підопічними. За методикою А. Я. Варги та В. В. Століна було встановлено, що тільки 33% опікунів характеризуються таким типом батьківського ставлення як прийняття, що говорить про те, що інша частина опікунів досить скептично оцінюють ступінь пристосованості дитини до життя та вірогідність досягнення нею успіху у різних сферах життєдіяльності, зокрема, у навчанні. Непрямим показником, що також може бути пов'язаним з наявністю емоційної дистанції, формального ставлення до дитини є висока частота зустрічаємості опікунів зі строгим стилем виховання (87%), прагненням до високого рівня контролю за поведінкою дитини (91%), дуже високою вимогливістю до рівня усвідомленості та відповідальності поведінки підопічних (84%). Крім цього 19% дітей (тобто майже 5-та частина від досліджуваної вибірки) відмічають випадки незгоди між дитиною та опікуном. Незадоволеність стосунками з опікуном виказали 32% дітей (більше, ніж чверть емпіричної вибірки), що свідчить про дисфункції в структурі опікунсько-дитячих відносин в цих родинах, та потребує компетентного втручання. Таким чином, не дивлячись на ряд виявлених позитивних сторін взаємодії опікуна з дитиною у більше, ніж половини обстежених родин (висока ступінь прийняття дитини, авторитетність опікуна, послідовність їх виховних впливів, співробітництво тощо), було також виявлено і значну кількість сімей, в

яких є труднощі налагодження емоційного контакту з дитиною, довірчого спілкування, що свідчить про досить формальне ставлення значної частини опікунів до своїх опікунських обов'язків.

Зважаючи на це, ефективні форми та методи роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями мають бути спрямовані на подолання досить вираженої емоційної дистанції у ставленні опікунів до підопічних. Для цього можна використовувати окремі елементи тренінгових занять з усвідомленого батьківства, розвитку комунікативних навичок та навичок емоційної підтримки.

Іншим аспектом соціального супроводу опікунських сімей є припущення про необхідність оптимізації дитячо-батьківських стосунків між опікуном та його підопічним. Про наявність дисфункційних елементів у стосунках з підопічними свідчать наступні результати емпіричного дослідження. Зокрема, 18% опікунів схильні до вираженого симбіозу у стосунках з дитиною, що свідчить про ризик виникнення созалежності між дитиною та опікуном. Це проявляється у відчутті себе єдиним цілим з дитиною, прагненні задовольнити усі її потреби, убезпечити від труднощів та неприємностей життя. Такий тип опікунсько-дитячих відносин не можна назвати адаптивним, оскільки формує в підопічного такі характерологічні якості як несамостійність, недостатню автономність та залежність. Також виявлено досить високу відсоткову частку опікунів (24%) для яких характерна авторитарна гіперсоціалізація. Вони вимагають від дитини беззастережного послуху і дисципліни, нав'язують свою волю дитині та не в змозі поставити себе на її місце. Досить рідко (4% загальної вибірки досліджуваних опікунів), але все ж таки трапляється схильність опікунів до надмірної вимогливості, знецінення досягнень своїх підопічних, негативного їх сприйняття (високі показники за шкалою «Маленький невдаха»). Сумуючи неадаптивні стилі дитячо-опікунських відносин, можна констатувати, що майже у половині з опікунських родин вибірки дослідження (46%) мають місце дисфункційні прояви у стосунках з підопічними, що також потребує уваги зі сторони соціального педагога. Таким чином, в програмі соціального супроводу необхідно обов'язково передбачити ряд заходів, спрямованих на

оптимізацію опікунсько-дитячих родинних взаємин, що передбачає підвищення рівня структурованості, довіри, відповідальності, доцільності виховних вимог у ставленні опікуна до підопічного.

Шляхи вдосконалення соціально-педагогічної роботи з опікунськими сім'ями комплексно поєднують традиційні та інноваційні форми та методи соціально-педагогічної діяльності: бесіда, лекція, тренінг, зв'язки з громадськістю, рекламна акція.

Очікувані результати впровадження різнопланової роботи соціального педагога загальноосвітньої школи ми позначили такими аспектами: вчителі набудуть знань щодо сутності поняття «опікунська сім'я» та її особливостей; в соціумі сформується доброзичливе ставлення до дітей під опікою; за допомогою тренінгових занять педагоги зможуть оперативно визначити адекватні форми та методи роботи з опікунами і дітьми; у прийомних батьків сформується необхідний рівень знань щодо законодавчого регулювання прав та інтересів дітей; здійснюватиметься врахування думки дитини при вирішенні справ, що стосуються її особисто чи її сім'ї; сформується толерантне ставлення один до одного.

Висновки

У процесі теоретико-емпіричного дослідження отримано результати, які засвідчують вирішення поставлених завдань і дають підстави зробити такі *висновки*.

Вирішуючи перше завдання нашого дослідження, ми з'ясували, що «дитина-сирота» – особа, у віці до 18 років, в якій померли чи загинули батьки, а також дитина, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави; «діти, позбавлені батьківського піклування», – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях

позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.

Другим завданням нашої кваліфікаційної роботи було розглянути базові моделі, форми та методи соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей та законодавче забезпечення родинних форм піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Основні методи соціальної педагогіки у допомозі опікунським сім'ям: 1) теоретичні – спостереження та аналіз; 2) практичні – до цієї групи входять такі соціально-економічні методи як патронаж та побутове обслуговування, а також психолого-педагогічні методи: наприклад моральне заохочення, переконання, навіювання тощо.

В процесі роботи з опікунськими сім'ями соціальний педагог використовує наступні форми роботи: 1) групові – проведення груп взаємопідтримки опікунів (так звані групи зустрічей), навчальні тренінги, секційні заняття за віковими категоріями дітей, секційні заняття з проблем розвитку та виховання дітей, заходи розважального характеру тощо; 2) індивідуальні – діагностична робота, бесіди та консультації з членами опікунської сім'ї.

Нормативно-правову базу з питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування складають: Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, закони України, акти Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти України. Загальні положення про опіку та піклування викладені в Цивільному кодексі України, а спеціальні положення щодо опіки та піклування над дітьми визначені у Сімейному кодексі України та в Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Опiкунська сiм'я як об'єкт соцiально-педагогiчної роботи тiльки починає виокремлюватися як об'єкт наукових дослiджень, а практика роботи з такими сiм'ями зовсiм не дослiджувалась. Як i звичайна сiм'я, опiкунська родина стикається з проблемами щодо захисту, розвитку та виховання дитини, та в той же час є проблеми досить специфiчнi саме для такої сiм'ї. Тому вона i потребує пильної уваги з боку державних установ та особливої турботи. Ефективнiсть соцiально-педагогiчної роботи залежить вiд використання рiзних форм та методiв, спрямованих на створення сприятливих умов для соцiалiзацiї дитини. Подальшi розробки потребують питання глибокого дослiдження потреб опiкунських сiмей, апробацiї технологiчних процесiв створення, пiдтримки та удосконалення системи сiмейних форм державної опiки, пiдготовки опiкунiв до спiлкування, взаємодiї, спiвпрацi з дитиною, яку вони взяли на виховання.

Соцiальний педагог у своїй роботi з дiтьми використовує рiзнi методи, спрямованi на досягнення завдань щодо соцiально-психологiчної пiдтримки дiтей-сирiт: психологiчнi методи (дiагностика, корекцiя, психотерапевтичнi тренiнги, методи психотерапiї та iн.); соцiологiчнi методи (метод спостереження, соцiометричний метод, експеримент, метод експертних оцiнок, аналiз документiв); педагогiчнi методи (формування свiдомостi, методи органiзацiйної дiяльностi, стимулювання, iгровi методи, методи вклучення, соцiальне навчання та iн.).

Соцiальний супровiд – одна iз форм роботи з дiтьми-сиротами та дiтьми позбавленими батькiвського пiклування, мета якої сприяти адаптацiї дитини у новiй родинi, створення позитивного психологiчного мiкроклiмату, умов розвитку з урахуванням iндивiдуальних потреб кожної дитини. Здiйснюється за спецiальним планом, який складається щорiчно для кожної дитини-сироти, дитини, позбавленої батькiвського пiклування.

Пiд час дiагностичної роботи з опiкунами та дiтьми було виявлено ряд позитивних сторiн взаємодiї опiкуна з дитиною у бiльше, нiж половини обстежених родин (висока ступiнь прийняття дитини, авторитетнiсть опiкуна, послiдовнiсть iх виховних впливiв, спiвробiтництво тощо), було також

виявлено і значну кількість сімей, в яких є труднощі налагодження емоційного контакту з дитиною, довірчого спілкування, що свідчить про досить формальне ставлення значної частини опікунів до своїх опікунських обов'язків.

Зважаючи на це, ефективні форми та методи роботи соціального педагога з опікунськими сім'ями мають бути спрямовані на подолання досить вираженої емоційної дистанції у ставленні опікунів до підопічних. Для цього можна використовувати окремі елементи тренінгових занять з усвідомленого батьківства, розвитку комунікативних навичок та навичок емоційної підтримки.

Іншим аспектом соціального супроводу опікунських сімей є припущення про необхідність оптимізації дитячо-батьківських стосунків між опікуном та його підопічним. Про наявність дисфункційних елементів у стосунках з підопічними свідчать окремі результати емпіричного дослідження. Варто зазначити що опікуни схильні до вираженого симбіозу у стосунках з дитиною, що свідчить про ризик виникнення созалежності між дитиною та опікуном. Це проявляється у відчутті себе єдиним цілим з дитиною, прагненні задовольнити усі її потреби, убезпечити від труднощів та неприємностей життя. Такий тип опікунсько-дитячих відносин не можна назвати адаптивним, оскільки формує в підопічного такі характерологічні якості як несамостійність, недостатню автономність та залежність. Сумуючи неадаптивні стилі дитячо-опікунських відносин, можна констатувати, що майже у половини з опікунських родин вибірки дослідження мають місце дисфункційні прояви у стосунках з підопічними, що також потребує уваги зі сторони соціального педагога. Таким чином, в програмі соціального супроводу було передбачено ряд заходів, спрямованих на оптимізацію опікунсько-дитячих родинних взаємин, що передбачає підвищення рівня структурованості, довіри, відповідальності, доцільності виховних вимог у ставленні опікуна до підопічного.

Шляхи вдосконалення соціально-педагогічної роботи з опікунськими сім'ями комплексно поєднують традиційні та інноваційні форми та методи соціально-педагогічної діяльності: бесіда, лекція, тренінг, зв'язки з громадськістю, рекламна акція.

Особливого значення в процесі соціально-педагогічної роботи з опікунськими сім'ями ми надали співпраці соціального педагога з іншими суб'єктами соціальної сфери, предметом діяльності яких є взаємодія з опікунськими сім'ями.

Очікувані результати впровадження різнопланової роботи соціального педагога загальноосвітньої школи ми позначили такими аспектами: вчителі набудуть знань щодо сутності поняття «опікунська сім'я» та її особливостей; в соціумі сформується доброзичливе ставлення до дітей під опікою; за допомогою тренінгових занять педагоги зможуть оперативно визначити адекватні форми та методи роботи з опікунами і дітьми; у прийомних батьків сформується необхідний рівень знань щодо законодавчого регулювання прав та інтересів дітей; здійснюватиметься врахування думки дитини при вирішенні справ, що стосуються її особисто чи її сім'ї; сформується толерантне ставлення один до одного; в опікунів виникає бажання та потреба неформальної реалізації своїх основних обов'язків по відношенню до підопічних.

Всі запропоновані в кваліфікаційній роботі заходи спрямовані не лише на підвищення рівня обізнаності соціальних педагогів та педагогічних колективів закладів освіти, але й на популяризацію такої форми піклування про дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування як опікунські сім'ї.

Важливим моментом в роботі соціального педагога з опікунськими сім'ями є забезпечення партнерської взаємодії з провідними спеціалістами Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, фахівці громадських організацій різних інститутів цілеспрямованого соціального впливу та сприяння покращенню ставлення громадськості до опікунських сімей засобами зв'язків з громадськістю соціального педагога. Зв'язки з громадськістю можуть бути достатньо оперативним інструментом комунікаційної стратегії соціального педагога в роботі з опікунськими сім'ями.

Важливим етапом в пошуках шляхів вдосконалення соціально-педагогічного супроводу опікунських сімей є залучення волонтерів до роботи з опікунськими сім'ями. З упевненістю зауважимо на неоціненному потенціалі

волонтерського ресурсу в роботі соціального педагога з опікунськими сім'ями, зокрема, у межах загальноосвітніх шкіл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абетка соціального педагога / укладач В. В. Волканова. – Х.: Вид. група «Основа», – (Серія «Соціальному педагогу»). – 2011. – 235 с.
2. Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби: методичні рекомендації / за наук. ред. В. Г. Панка – Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 100 с.
3. Бадора Сільвія. Теорія і практика виховання в опікунському середовищі (на матеріалах Польщі) : дис.... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Сільвія Бадора. – Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 457 с.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 47 с.
5. Богданова І. М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / Богданова І. М. – К. : Знання, 2008. – 267 с.
6. Брутман В. І. Раннє соціальне сирітство як комплексна медико-соціально педагогічна проблема / Брутман В. І. – М. : АСОПР, 1994. -182 с.

7. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи. - М.: Просвещение, 1988.- 207с.
8. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : монографія / Ренате Хейкіївна Вайнола ; за ред. С. О. Сисоєвої ; М-во освіти і науки України ; Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова. – Запоріжжя : ХНРБЦ, 2008. – 460 с.
9. Відкриваємо двері дітям. Збірник матеріалів всеукраїнського конкурсу журналістських робіт, присвячених проблемі виховання дітей в інтернатах. – К., Публікацію видано в рамках Громадської компанії «Відкриваємо двері дітям», 2015. – 3 с.
10. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / [Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін.]. – К. : Просвіта, 2001. – 77 с.
11. Водяна О. В. Особливості життєдіяльності сімей, в яких перебувають діти під опікою. - Педагогічні науки , Випуск 29, - 86 с.
12. Волинець Л., Пеша І., Бевз Г., Говорун Т. На порозі самостійного життя. – К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. – 79 с.
13. Волкова Н. П. Педагогіка / Волкова Н. П. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 575 с.
14. Волянська О. В. Соціальна психологія : навч. посіб. / О. В. Волянська, А. М. Ніколаєвська. – К. : Знання, 2008. – 275 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
15. Галушак Г. Розв'язання проблем сімей із порушеною структурою як умова подолання бездоглядності і безпритульності дітей / Г. Галушак, В. Костів // Матеріали міської науково- практичної конференції "Діти вулиці: проблеми, права, захист". – Івано-Франківськ : Видавництво "Плай" ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – С. 30–35.
16. Деінституалізація та трансформація послуг для дітей. – К. : Видавничий дім «Калита», 2009. – 13 с.
17. Докторович М. О. Неповна сім'я. Особливості роботи соціального педагога / М. Докторович. – К. : Шкільний світ, 2010. – 126 с. 10

18. Докторович М. О. Система виховної роботи в дитячих будинках та інтернатних установах : навч. посіб. / Докторович М. О. – К. : Ленвіт, 2012. – 175 с. 11.
19. Заброцький М. М. Вікова психологія : навч. посіб. / Заброцький М. М. – К. : МАУП, 1998. – 30 с.
20. Завгородня Т. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою : [моногр.] / Т. Завгородня, Н. Лисенко, Д. Мажец, Б. Ступарик ; [за заг. ред. Б. Ступарика]. – Івано-Франківськ –Ужгород : Мистецька лінія, 2002. – 152 с.
21. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна робота з опікунською сім'єю / Н. В. Заверико //Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ,2008. – № 1. – С. 106-110.
22. Закон України "Про освіту" від 23 травня 1991 року №1060-ХІІ [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Офіц. веб-сайти. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.
23. Законів України Про державну допомогу сім'ям з дітьми від 21.11.1992 № №2811-ХІІ р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Офіц. веб-сайти. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
24. Законів України "Про охорону дитинства" від 26.04.2001 р. № 2402-ІІІ. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Офіц. веб-сайти. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
25. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»
26. Запобігання інституалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей : метод. посіб. / [Алексєєнко Т. Ф., Безпалько О. В., Бервено Н. О., Бондаренко А. В. та ін.] ; за заг. ред. Хверєвої І. Д., Петрочко Ж. В. – К. : Століття, 2008. – 39 с.
27. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах / Автори-упорядники : О. М. Мороз, Г. І. Постолук, Т. В. Семигіна, О. С. Шипіленко. – К. : ЕКМО, 2008. – 13 с.

28. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту дітей. – К.: Дитячий фонд ООН "ЮНІСЕФ", 2002. – 318 с.
29. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, О. В. Федан. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 219 с
30. Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Офіц. веб-сайти. – Режим доступу: http://ebooktime.net/book_157_glava_35_4.4
31. Євдаха К. Г. Соціально – педагогічна робота з опікунською. - Таврійський вісник. - . – № 1(45) частина І. –2014. – 46 с.
32. Інноваційні моделі соціальних послуг. Проекти Українського фонду соціальних інвестицій. Том 2 / За ред. Н. М. Шкуратової. – К., 2007. – 4 с.
33. Інтегровані соціальні служби : теорія, практика, інновації: навч.-метод.комплекс / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О.Кузьмінський, В. П. Лютий, Ж. В. Петрочко та ін.] ; за заг. ред. : І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. – К. : Фенікс, 2007. – 257 с.
34. Капська А. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. / А. Капська, І. Пеша – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
35. Капська А. Й., Завацька Л. М., Грищенко С. В. Технології соціальної роботи зарубіжних країнах: навчальний посібник. – К.: Видавничий дім «Слово», 2011. - 230 с.
36. Карпенко О. Законодавче забезпечення сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України / О. Карпенко // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 3 – С. 58 – 60
37. Кепич Т. Ю. Охорона праці в галузі : навч. посіб. / Кепич Т. Ю., Семенова І. Ю., Лавренюк М. В. – К. : Київ. нац. універ. ім. Т. Шевченка, 2013. – 4 с.
38. Козлов Д.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции,перспективы / Д. А. Козлов. – М.: Флинта, 1998.

39. Козлова Т. З. Опекунская семья / Т. З. Козлова. – М. : Изд-во "Аспект Пресс", 2009. – 200 с
40. Кокул О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: монографія / Кокул О. М. – К. : Міленіум, 2004. – 265 с.
41. Конвенція ООН про права дитини. – К. : АТ «Видавництво «Столиця», 1997. – 32 с.
42. Конвенція ООН з прав дитини: шляхи практичного застосування : Метод, рек. / Упоряд. Г. М. Лактіонова та ін. — К.: Наук, світ, 2001. —37 с.
43. Конституція України від 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1996. - №30. – Ст. 141.
44. Комар І. Зміст поняття "опіка" в українських та зарубіжних соціально-педагогічних дослідженнях / І. Комар // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць. – Слов'янськ. –Вип. LVIII. – Ч. II. – С. 54-61
45. Комарова Н., Пеша І. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних дітей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. – К.: Держслужба, 2006. – Кн. 1. – 118 с., 22
46. Корнюшина Р. В. Зарубежный опыт социальной работы / Р.В. Корнюшина. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 85 с.
47. Костів В. Основи педагогічної класифікації нуклеарних сімей / В. Костів // Вісник Прикарпатського університету. Серія педагогічних наук. – 1999. – Вип. 2. – С. 52–59.
48. Кубіцький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С. О. Кубіцький. – К.: ДАКККиМ, 2009. – 228 с.
49. Литвиненко С. А. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посібн. для студ. вищ. пед. навч. закладів / Литвиненко С. А. – Одеса : ПНЦАШ, 2007. – 187 с.

50. Лідерс А. Г. Психологічне обстеження сім'ї: навч. посібник – практикум для студ. фак. психології вищ. навч. закладів / А. Г. Лідері. - 2-е вид., Стер. - М.: Видавничий центр «Академія». - 2007 - 432 с.
51. Мельничук І. М. Тренінг професійної ідентичності : навч.-метод. комплекс [для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст, магістр спеціальності 7.040202, 8.040202 – «Соціальна робота»] / І. М. Мельничук. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 88 с.
52. Методи роботи соціального педагога: матеріали творчої групи соціальних педагогів / Г. Бондаренко та ін. - К.: Редакція загальнопед. газет, (Бібліотека «Шкільного світу»), 2012. – 96 с
53. Мойсеєнко К. Професійна діяльність соціального педагога: метод. посібник. / К. Мойсеєнко. – К.: Пік. Світ, 2009. – 120с.
54. Молодіжна державна політика України – хто є хто: інформаційний довідник. – К.: Міністерство молоді та спорту України, 2013. – 184с.
55. Молодіжна політика в Україні. Висновки команди міжнародних оглядачів Ради Європи: Департамент підготовки документів та публікацій Ради Європи. – Страсбург. – 193 с.
56. Настільна книга соціального педагога (нормативно-правове забезпечення діяльності) / упоряд. Ю. А. Луценко, В. Г. Панок – К. : Білоцерківдрук, 2011 – 308с.
57. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Пальчевський С. С. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
58. Петрочко Ж. В. Основи соціально-правового захисту особистості : навч. посіб. [для студентів спеціальності 6.010105 «Соціальна педагогіка» денної та заочної форми навчання] / Ж. В. Петрочко. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2009. – 320 с.
59. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) / Пеша І. В. – К. : Логос, 2000. – 87 с.

60. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / [Комарова Н. М., Мельничук Л. М., Пеша І. В. та ін.]. – К. : ДПКСМ, 2004. – 128 с.
61. Піча В. М. Соціологія / Піча В. М. – К. : «Каравела», 2000. – 202 с.
62. Пługатор І. Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945-1990 рр.) : дис..канд. пед. наук : 13.00.01 / І. Б. Пługатор. – Івано-Франківськ, 2007. – 269 с.
63. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник / В. А. Поліщук. – Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.
64. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. ПОРЯДОК провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Офіц. веб-сайти. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF>
65. Представництво інтересів соціально-вразливих дітей та сімей : навч. посіб. / за ред. Т. В. Семигіної. – К. : Четверта хвиля, 2004. – 214 с.
66. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей / [Балакірева О. М., Биковська О. В., Баранчук Д. Г. та ін.] ; під ред. В. І. Довженко. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 5 с.
67. Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі / [Алімова Ю. А., Безпалько О. В., Зверєва І. Д., Кукуруза Г. В. та ін.]. – К. : Видавництво ПП «Март», 2006. – 131 с.
68. Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі. Результати дослідження / [Безпалько О. В., Зверєва І. Д., Постолук Г. І. та ін.]; за заг. ред. Карагодіної. – «Надія і житло для дітей», Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). – К. : 2006. – 133 с.
69. Прийомна сім'я: психологічні та педагогічні поради батькам / Упорядник С. Попов. – Луганськ: Благодійний фонд „Підліток”, 2004. – 96 с.

70. Реалізація права дитина на сімейне виховання : досвід, проблеми, перспективи : зб. матеріалів міжнар. наук. – практ. конф. / Упоряд. : О. С. Шипіленко, А. В. Гулевська-Черниш. – К. : Наук. світ, 2006. – 144 с.
71. Робота з дитиною у прийомній сім'ї: Методичний посібник / Бевз Г., Захарченко В., Карпенко О. та ін. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – 188 с.
72. Сидоренко Ю. А. Сучасна українська сім` як клієнт соціальної роботи // Соціальна робота в Україні : теорія і практика / наук.-метод. журн. – 2003.-№2. – 99 с.
73. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - №21. – 135 с.
74. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової. – К.: ДЦССМ, 2000. – 260 с
75. Служба соціальної підтримки сімей. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Офіц. веб-сайти. – Режим доступу: <http://zmcssdm.at.ua/index>
76. Соціальна педагогіка / [Капська А. Й., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х., Вакуленко О. В. та ін.] ; під ред. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 411 с.
77. Соціальна робота в Україні: теорія і практика / [Капська А. Й., Толстоухова С. В., Пінчук І. М., Шум І. О, Бех В. П. та ін.]. – К. : ВАТ «Видавництво «Прапор», 2007. – 158 с.
78. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
79. Соціальне сирітство в Україні : експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / [Волинець Л. С., Комарова Н. М., Пеша І. В. та ін.]. – К. : Студцентр, 1998. – 120 с.
80. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. / М. Григи, Т. В. Семигіної. – К., 2003. – 128 с

81. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / За ред. В. В. Барабаша. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2008. – 340 с
82. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах : методичний посібник / І. Зверева та ін. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 104с.
83. Основи батьківської компетентності: навч. посіб. / За заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Наук. світ, 2006. – 156 с.
84. Статистика усиновлення. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Офіц. веб-сайти. – Режим доступу: https://24tv.ua/skilki_ditey_v_ukrayini_je_sirodami_statistika_usinovlennya_n1160645]
85. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Зб. метод. матеріалів / [Бевз Г. М., Капська А. Й., Комарова Н. М. та ін.]. – К. : ДПКСМ, 2003. – 188 с.
86. Трубавіна І. Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу (методичні матеріали). – К.: ДЦСССМ, 2002. – 92 с.
87. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : [монографія] / І. М. Трубавіна. – Х. : Нове слово, 2007. – 395 с.
88. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец.13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І. М. Трубавіна. – Луганськ, 2009. – 46 с.
89. Усиновлення. Крок за кроком / [Людмила Волинець, Джоана Бутчер, Анна Сіромана та ін.]. – К., 2007.– 13 с.
90. Федорова Л. М. Модель соціально-психологічного осмислення роботи з опікунською сім'єю в загальноосвітній середній школі [SSN 2072-7941 (Online), ISSN 2072-1692 (Print). Гуманітарний вісник ЗДІА. 2016. № 65].
91. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології : навч. метод. посіб. для студентів вищ. навч. закл / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма матер, 2005. – 552 с.

92. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Офіц. веб-сайти. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
93. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності / Шевців З. М. – К. : Видавництво «Цул», 2012. – 47 с.
94. Яблонко В. Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 220 с.

Додаток А.

Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми І. Марковської (ВРР)

Опитувальник «Взаємодія батька з дитиною» (ВРР) має три форми: одну - дитячу і дві - дорослі, по 60 питань в кожній.

Інструкція

Варіант для підлітків

Відзначте ступінь згоди з наступними твердженнями по 5-бали-ної системі.

Оцініть твердження окремо для кожного батька в бланку відповідей: під буквою М - для матері, під буквою О - для батька:

5 балів - поза сумнівом так (дуже сильне згода);

4 бали - загалом так;

3 бали - і так і ні;

2 бали - швидше ні, ніж так;

1 бал - немає (абсолютне незгоду).

Текст опитувальника «Взаємодія батька з дитиною»

(ВРР)

Для підлітків

- 1 . Якщо вже він (а) чогось вимагає від мене, то обов'язково доб'ється цього.
2. Він (а) завжди карає мене за мої погані вчинки.

3. Я рідко говорю йому (їй), куди йду і коли повернуся.
4. Він (а) вважає мене цілком самотійною людиною.
5. Можу розповісти йому (їй) про все, що зі мною відбувається.
6. Він (а) думає, що я нічого не досягну в житті.
7. Він (а) частіше помічає в мені недоліки, ніж гідності.
8. Він (а) часто доручає мені важливі і важкі справи.
9. Нам важко досягти взаємної згоди.
10. Іноді він (а) може дозволити те, що ще вчора забороняв (а).
11. Я завжди враховую його (її) точку зору.
12. Я б хотів (а), щоб мої майбутні діти ставилися до мене так само, як я до нього (неї).
13. Я рідко роблю з першого разу те, про що він (а) мене просить.
14. Він (а) мене рідко лає.
15. Він (а) намагається контролювати всі мої дії і вчинки.
16. Вважає, що головне - це слухатися його (її).
17. Якщо у мене трапляється нещастя, в першу чергу я ділюся з ним (нею).
18. Він (а) не розділяє моїх захоплень.
19. Він (а) не вважає мене таким розумним і здатним, як йому (їй) хотілося б.
20. Він (а) може визнати свою неправоту і вибачитися переді мною.
21. Він (а) часто йде у мене на поводу.
22. Ніколи не скажеш напевно, як він (а) поставиться до моїх слів.
23. Можу сказати, що він (а) для мене авторитетна людина.
24. Мені подобаються наші з ним (нею) відносини.
25. Удома він (а) дає мені більше обов'язків, ніж у сім'ях більшості моїх друзів.
26. Буває, що застосовує до мене фізичні покарання.
27. Навіть якщо я не хочу, мені доводиться чинити так, як бажає він (а).
28. Вважає, що він (а) краще знає, що мені потрібно.
29. Він (а) завжди мені співчуває.
30. Мені здається, він (а) мене розуміє.
31. Він (а) хотів (ла) би в мені багато чого змінити.

32. При прийнятті сімейних рішень він (а) завжди враховує моя думка.
33. Він (а) завжди погоджується з моїми ідеями та пропозиціями.
34. Ніколи не знаєш, що від нього (неї) очікувати.
35. Він (а) є для мене еталоном і прикладом у всьому.
36. Я вважаю, що він (а) правильно виховує мене.
37. Він (а) пред'являє до мене багато вимог.
38. За характером він (а) м'яка людина.
39. Зазвичай він (а) мені дозволяє повертатися додому, коли я захочу.
40. Він (а) прагне захистити мене від труднощів і життя.
41. Він (а) не допускає, щоб я помічав його (її) слабкості і недоліки.
42. Я відчуваю, що йому (їй) подобається мій характер.
43. Він (а) часто критикує мене по дрібницях.
44. Він (а) завжди з готовністю мене вислуховує.
45. Ми розходимося з ним (нею) з дуже багатьох питань.
46. Він (а) карає мене за такі вчинки, які здійснює сам (а).
47. Я поділяю більшість його (її) поглядів.
48. Я втомлююся від повсякденного спілкування з ним (нею).
49. Він (а) часто змушує мене робити те, що мені не хочеться.
50. Прощає мені те, за що інші покарали б.
51. Він (а) хоче знати про мене все: про що я думаю, як ставлюся до своїх друзів.
52. Я не раджуся з ним (нею), з ким мені дружити.
53. Можу сказати, що він (а) - найближча мені людина.
54. Він (а) весь час висловлює невдоволення мною.
55. Думаю, він (а) вітає моя поведінка.
56. Він (а) приймає участь у справах, які придумую я.
57. Ми по-різному з ним (нею) представляємо моє майбутнє життя.
58. Однакові мої вчинки можуть викликати у нього (неї) то закиди, то похвалу.
59. Мені хотілося б бути схожим на нього (неї).
60. Я хочу, щоб він (а) завжди ставився (ставилася) до мене так само, як зараз.

Для батьків підлітків

1. Якщо вже я чогось вимагаю від нього (неї), то обов'язково доб'юся цього.
2. Я завжди караю його (її) за погані вчинки.
3. Він (а) рідко говорить мені, куди йде і коли повернеться.
4. Я вважаю його (її) цілком самостійною людиною.
5. Син (дочка) може розповісти мені про все, що з ним (нею) відбувається.
6. Думаю, що він (а) нічого не доб'ється у житті.
7. Я кажу йому (їй) частіше про його (її) недоліків, ніж переваг.
8. Часто доручаю йому (їй) важливі і важкі справи.
9. Нам важко досягти взаємної згоди.
10. Буває, що дозволяю йому (їй) те, що ще вчора забороняв (а).
11. Син (дочка) завжди враховує мою точку зору.
12. Я б хотів (а), щоб він (а) ставився (ставилася) до своїх дітей так само, як я до нього (неї).
13. Він (а) рідко робить з першого разу те, про що я прошу.
14. Я його (її) дуже рідко лаю.
15. Я намагаюся контролювати всі його (її) дії та вчинки.
16. Вважаю, що для нього (неї) головне - це слухатися мене.
17. Якщо у нього (неї) трапляється нещастя, в першу чергу він (а) ділиться зі мною.
18. Я не поділяю його (її) захоплень.
19. Я не вважаю його (її) таким розумним (розумної) і здатним (здатної), як мені хотілося б.
20. Можу визнати свою неправоту і вибачитися перед ним (нею).
21. Я часто йду у нього (неї) на поводу.
22. Мені важко буває передбачити свою поведінку по відношенню до нього (неї).
23. Думаю, що я для нього (неї) авторитетна людина.

24. Мені подобаються наші з ним (нею) відносини.
25. Вдома у нього (неї) більше обов'язків, ніж у більшості його друзів.
26. Доводиться застосовувати до нього (неї) фізичні покарання.
27. Йому (їй) доводиться поступати так, як я кажу, навіть якщо він (а) не хоче.
28. Думаю, я краще знаю, що йому (їй) потрібно.
29. Я завжди співчуваю своїй дитині.
30. Мені здається, я його (її) розумію.
31. Я хотів (ла) би в ньому (ній) багато чого змінити.
32. При прийнятті сімейних рішень завжди враховую його (її) думку.
33. Я завжди погоджуюся з його (її) ідеями та пропозиціями.
34. Моя поведінка часто буває для нього (неї) несподіваним.
35. Я є для нього (неї) еталоном і прикладом у всьому.
36. Вважаю, що в цілому правильно виховую свого сина (дочка).
37. Я висуваю до нього (неї) багато вимог.
38. За характером я м'яка людина.
39. Я дозволяю йому (їй) повертатися додому, коли він (а) хоче.
40. Я прагну захистити його (її) від труднощів і життя.
41. Я не допускаю, щоб він (а) помічав (а) мої слабкості і недоліки.
42. Мені подобається його (її) характер.
43. Я часто критикую його (її) по дрібницях.
44. Завжди охоче його (її) вислуховую.
45. Ми розходимося з ним (нею) з дуже багатьох питань.
46. Я караю його (її) за такі вчинки, які здійснюю сама.
47. Він (а) поділяє більшість моїх поглядів.
48. Я втомлююся від повсякденного спілкування з ним (нею).
49. Мені доводиться змушувати його (її) робити те, що він (вона) не хоче.
50. Я прощаю йому (їй) те, за що інші покарали б.
51. Мені б хотілося знати про нього (неї) все: про що він (а) думає, як ставиться до своїх друзів і т.д.
52. Він (а) не радиться зі мною, з ким йому (їй) дружити.

53. Думаю, що для нього (неї) я найближча людина.
54. Я вітаю його (її) поведінку.
55. Я часто висловлюю своє невдоволення ним (нею).
56. Приймаю участь у справах, які придумує він (а).
57. Ми по-різному уявляємо з ним (нею) його (її) майбутнє життя.
58. Буває, що дорікаю і хвалю його (її), по суті, за одне і те ж.
59. Думаю, йому (їй) хотілося б бути схожим на мене.
60. Я хочу, щоб він (а) завжди ставився (ставилася) до мене так само, як зараз.

Шкали опитувальника ВРР для підлітків та їхніх батьків:

- 1) невимогливість-вимогливість;
- 2) м'якість-строгість;
- 3) автономність-контроль;
- 4) емоційна дистанція-близькість;
- 5) відкидання-прийняття;
- 6) відсутність співпраці-співробітництво;
- 7) незгоду-згода;
- 8) непослідовність-послідовність;
- 9) авторитетність батьків;
- 10) задоволеність відносинами з дитиною (з батьком).

Додаток Б

Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна

Прізвище, ім'я, по батькові

Тест-опитувальник батьківського ставлення представляє собою психо-діагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення до дітей. Батьківське ставлення приймається як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, особливостей по вихованню і розумінню характеру і особистості дитини, його вчинків.

Структура тесту була побудована на основі математичного значення значущих факторів. В результаті факторизації даних було отримано 4 фактори: «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

Запитання тесту:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.

10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини

34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.
39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
48. Суворі дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Іноколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до тесту

1. «Прийняття-відхилення» - 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація» - 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
3. «Симбіоз» - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький (-а) невдаха» - 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів

При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «вірно». Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як:

- відштовхування;
- соціальна бажаність;
- симбіоз;
- гіперсоціалізація;
- інфантилізація.

Аналіз відповідей

1. «Прийняття-відштовхування»

Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси і плани. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину погано, непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху. Батьки відчують до дитини смуток, злість, тощо. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

2. «Кооперація»

Шкала показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Батьки високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу і самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на його бік з будь яких питань.

3. «Симбіоз»

Шкала відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей в житті. Батьки постійно відчують неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація»

Шкала відображає налагоджену форму керування поведінки дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, думками, тощо.

5. «Маленький невдаха»

Шкала відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

Додаток В

Тест «Ціннісні орієнтації працівників» (М.Рокич)

Інструкція: "Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання - розкласти їх по порядку значущості для Вас як принципів, якими Ви керуєтесь у Вашому житті.

Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і, вибравши ту, яка для Вас найбільш значуща, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значимістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім виконайте те ж з усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце.

Розробіть не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати Вашу справжню позицію".

Список А (термінальні цінності):

- 1) активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);
- 2) життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
- 3) здоров'я (фізичне і психічне);
- 4) цікава робота;
- 5) краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі та в мистецтві);
- 6) любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
- 7) матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
- 8) наявність хороших і вірних друзів;
- 9) суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
- 10) пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
- 11) продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей);

12) розвиток (робота над собою, постійне фізичне й духовне вдосконалення);

13) розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);

14) свобода (самостійність, незалежність у судженнях вчинках);

15) щасливе сімейне життя;

16) щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому);

17) творчість (можливість творчої діяльності);

18) впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1) акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах;

2) вихованість (хороші манери);

3) високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);

4) життєрадісність (почуття гумору);

5) старанність (дисциплінованість);

6) незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);

7) непримиренність до недоліків в собі та інших;

8) освіченість (широта знань, висока загальна культура);

9) відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово);

10) раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);

11) самоконтроль (стриманість, самодисципліна);

12) сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;

13) тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами);

14) терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки);

- 15) широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);
- 16) чесність (правдивість, щирість);
- 17) ефективність у справах (працьовитість, продуктивність в роботі);
- 18) чуйність (дбайливість).

Додаток Г
Тренінг для опікунів.
«Стилі виховання в родині»

План.

1. Знайомство «Сімейне коло» (20 хв.)
2. Прийняття правил роботи в групі «Правила сімейного кола» (5 хв.)
3. Вправа «Ми батьки» (20 хв.)
4. Вправа «Мозаїка стилів батьківського виховання» (30хв.)
5. Вправа на завершення «Чарівна скринька» (10 хв.)

1. Вправа «Сімейне коло»

Мета: познайомити учасників та з'ясувати їхні очікування, сприяти згуртованості групи та створення комфортної атмосфери для успішної роботи.

Ресурси: вирізані з паперу фігурки хлопчиків та дівчаток (за кількістю учасників тренінгу), 2 аркуші паперу формату А-1, скріплені скотчем.

Хід проведення

Психолог роздає вирізані з паперу фігурки хлопчиків та дівчаток відповідно до статі учасників. На фігурці протягом 5 хв. учасник пише своє ім'я, сімейну роль (тато, мама, тьотя, дядя, брат ін.) та очікування від тренінгу. Під час само презентацій учасників психолог прикріплює фігурки на великий аркуш паперу таким чином, щоб утворилось символічне «сімейне коло» учасників тренінгу.

2.Прийняття правил роботи в групі «Правила сімейного кола».

Мета: обґрунтувати необхідність вироблення та дотримання певних правил роботи в групі, що сприятимуть продуктивній тренінговій роботі.

Ресурси: плакат «Правила роботи групи».

Хід проведення.

Психолог пропонує учасникам вважати на час тренінгу їхню групу великою сімєю, в колі якої обговорюватимуться питання взаємовідносин в сім'ї, виховання дитини.

Формулюємо правила спільної взаємодії, що сприятимуть продуктивній праці протягом тренінгу. Учасники вносять свої пропозиції методом мозкового штурму. Кожне запропоноване правило обговорюється й, якщо всі згодні, записується у центрі «сімейного кола», утвореного з фігурок учасників.

Правила:

- говорити по черзі (правило руки);
- бути позитивними до себе та інших;
- дотримуватись регламенту;
- бути активними;
- працювати у групі від початку до кінця.

3. Вправа «Ми - батьки».

Мета: з'ясувати уявлення про учасників про себе у ролі батьків та визначити їхні очікування стосовно особистості своїх дітей.

Ресурси: стікери зеленого, синього та червоного кольорів (по одному для кожного учасника); три аркуші паперу формату А-1, на яких написані початки речень «Як мати я хочу бачити свою дитину...», «Як мати для цього я...», «Як мати я ніколи...», три аркуші фліпчарту.

Хід проведення.

Учасники отримують по одному стікеру зеленого, синього та червоного кольорів. Психолог пропонує на кожному з них продовжити речення (стосовно своєї реальної дитини):

- на зеленому стікері—«Як мати я хочу бачити свою дитину...»;
- на синьому стікері—«Як мати для цього я роблю...»;
- на червоному стікері—«Як мати я ніколи...».

По закінченню учасники прикріплюють стікери на три аркуші формату А-1 з написами «Я хочу...», «Я роблю...», «Я ніколи ...»

Психолог об'єднує учасників у три групи. Кожна з них отримує чистий аркуш паперу формату А-1, а також один аркуш з реченнями, зафіксованими на стікерах певного кольору. Учасникам кожної групи потрібно узагальнити речення «свого кольору» й підготувати коротку презентацію результатів.

Після презентації проходить обговорення вправи.

Запитання для обговорення.

1. Які думки виникли у Вас під час виконання цієї вправи?
2. Чи замислювалися Ви над шляхами досягання того, що Ви хочете?

3. Чи легко було продовжити речення «Як мати для цього я роблю...» та сформулювати конкретні дії? Чому?

4. Чи завжди вдається Вам у реальному житті виконувати те, що Ви задекларували у варіанті закінчення речення «Як мати я ніколи...»? Поясніть свою відповідь.

4.Вправа «Мозаїка стилів батьківського виховання».

Мета: ознайомити учасників зі стилями батьківської поведінки.

Ресурси: підготовлена інформація про стилі батьківського виховання для кожного учасника (Додаток 1), картки з намальованими іграшками.

Хід проведення.

Психолог об'єднує учасників у малі групи за методикою «Будинок іграшок». Він пропонує кожному учасникові з чарівного мішка витягти подарунок із будинку іграшок—заготовлені заздалегідь наклейки із зображенням автомобілю, ляльки, ведмедика, квітки.

Учасники об'єднуються у групи відповідно до зображень іграшки.

Кожній групі пропонується інформація про стиль батьківської поведінки. Учасники знайомляться із запропонованим матеріалом й аналізують стиль батьківської поведінки з точки зору позитивних та негативних особливостей його впливу на процес виховання і розвитку дитини. На завершення групи характеризують певний стиль батьківської поведінки, визначаючи позитивні та негативні сторони.

Запитання для обговорення.

1. Чи є чітка межа між різними стилями батьківської поведінки?

Обґрунтуйте свою точку зору.

2. Чи є випадки, коли доцільне використання авторитарного стилю батьківської поведінки? Якщо «так», то в яких саме випадках?

5. Вправа на завершення «Чарівна скринька».

Мета: підвести підсумки тренінгу.

Ресурси: аркуш ватману із зображенням великої скриньки, кольорові кружечки за кількістю учасників тренінгу.

Хід проведення.

Кожний учасник отримує кружечок, який символізує скарб знань, умінь, отриманих упродовж тренінгу. Психолог пропонує кожному з учасників написати про здобуті скарби. Учасники по черзі «кладуть скарби» у чарівну скриньку (прикріплюють кружечки на плакат із зображенням скриньки), коментуючи свою дію.

Коли скринька заповнена, психолог звертається до учасників із пропозицією виказати свої зауваження та рекомендації. Він дякує групі за спільну роботу.

«Батьки—друзі, партнери, помічники»

Батьки позитивно сприймають власну дитину, незважаючи на її сьогоднішні успіхи. Вони спокійно ставляться до її невдач, підтримують і радіють в моменти успіху. Добре знають своїх малюків, їх вади та чесноти, слабкі і сильні сторони. Ніколи не вдаються до тотальної критики дитини. Розмова про певні недоліки у поведінці будується з позицій оптимістичного оцінювання особистості дитини в цілому, заохочення її до самостійного аналізу і вироблення позиції. Демонструють повагу та довіру до дітей, вбачаючи у них рівноправних партнерів, які можуть мати свою думку на те чи інше явище.

Постійно дбають про підтримання шанобливого ставлення дитини до себе завдяки сприянню в досягненні нею позитивних результатів у діяльності та спілкуванні, схвалюють будь-які намагання проявити самостійність, старанність, вимогливе ставлення до себе. У вихованні своїх дітей зорієнтовані на цінності, що є значущими не лише на короткий проміжок, а на все життя: самостійність, старанність, високі моральні якості.

Батьки підтримують дітей, висловлюють оптимістичні судження. Наприклад: «Не страшно, наступного разу вийде!», «Я вірю в тебе!», «Ти—

молодець, добре постарався!» Заохочують дітей до само оцінювання: «А тобі самому подобається?».

«Дорослі – опікуни »

Батьки із зазначеним типом ціннісного ставлення до своїх дітей ігнорують можливості віку щодо здатності до самовираження через самостійність, власноруч виготовлений продукт; прагнення до визнання пов'язують лише з потребою постійно схвалювати вчинки дитини. Сприймають дитину як маленьку, невмілу, що не здатна до продуктивної діяльності, вчинків, не вбачають можливості співробітництва з нею у різних спільних справах. Від дитини не очікують серйозних, осмислених рішень, відповідальних (на рівні віку) вчинків. Тому частіше підмінюють активність дитини власною активністю: її одягають і роздягають, не вважають зайвим погодувати із ложки, виконують замість неї завдання та доручення вчителя.

Оцінюючи зроблене дитиною, вдаються до перебільшень з префіксом «най»: «Ти у нас найрозумніша», «У тебе найкращий малюнок», «Ти була просто довершеною», чи взагалі ігнорують дитячі досягнення або задовольняються формальними оцінними судженнями. Поведінка таких дорослих непослідовна: то зацілюють дитину, то швидко готові застосувати ремінь. Такі підходи дезорієнтують дитину, позбавляють її можливості скласти реалістичне уявлення про свої переваги та вади.

«Батьки—керівники та контролери»

Для батьків із таким типом ціннісного ставлення характерним є емоційне неприйняття дитини. Це буває з різних причин і часто існує на підсвідомому рівні. Можливо, діти не виправдали більшою чи меншою мірою їхніх очікувань стосовно характеру, розумового та фізичного розвитку, можливо народилися невчасно, можливо, очікувалася інша стать дитини. Є й інша категорія батьків, які цей стиль поведінки є єдино прийнятним у взаєминах з оточенням.

За такого типу ставлення емоційні контакти з дітьми обмежені і частіше зводяться до проповідей, нотацій, моралізування. Широко використовуються накази, розпорядження, команди («Не роби...», «Швидко прибери...», «Я кому

сказав!»). Поведінка дітей перебуває під постійним контролем, при цьому все, що виходить за межі розуміння дорослого, засуджується і не приймається. Думкам, ідеям, підходам дитини не надається належної уваги, тому спільна діяльність з дорослим можлива лише за умови домінування останніх. Дитина розцінюється як об'єкт, стосовно якого вибір способів виховання цілком залежить від дорослого.

Використовують такі покарання: фізичні покарання, обмеження рухливої активності, емоційна агресія, позбавлення перспективи радості. Батьки хваляться дітьми у присутності сторонніх, змушують їх хвалитися своїми успіхами.